

Giedrius Subačius

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius
University of Illinois at Chicago

XVIII–XIX amžiaus lietuviškų tekstų grafemos <I>, <J>

Šiame straipsnyje analizuoju Didžiosios Lietuvos XVIII amžiaus spaudinių ir XIX amžiaus rankraščių tekstų didžiųjų raidžių (grafemų) <I> ir <J> vartoseną. Keliamas uždavinys nustatyti: 1) <I> ir <J> distribuciją XVIII amžiaus spaudiniuose ir perėjimo laiką prie modernios sistemos, kur <I> vartojama garsui [i], o <J> – garsui [j] žymėti; 2) <I> ir <J> distribuciją XIX amžiaus rankraščiuose ir perėjimo prie modernios sistemos laiką; 3) atotrūkį tarp spaudinių ir rankraščių vartosenos bei jo priežastis. Ankstesnių amžių raidžių <I> ir <J> vartojimas šiame *ALt* tome šiek tiek aptariamas Jolantos Gelumbeckaitės („Pirmas lietuviškas pamokslų rinkinys – *Wolfenbüttelio postilė* [1573]. Rankraščio kritinio komentuoto leidimo principai ir tyrimo strategija“, p. 81–82; rec.: „Friedrich Scholz [Hrsg.], *Textkritische Edition der Übersetzung des Psalters in die Litauische Sprache von Johannes Bretke*, 2003“, p. 302–303).

1. XVIII AMŽIAUS LDK SPAUDINIAI. Maždaug iki XVIII amžiaus pradžios LDK lietuviškuose raštuose vyravo gotikinių formų spausdinti tekstai, o gotikiniai šriftai visai neskyrė didžiosios <I> nuo didžiosios <J>, buvo spausdinama viena raidė, tinkanti atstovauti abiem garsams [i] ir [j], – panaši į <J>. Tačiau XVIII amžiuje LDK jau imta plačiai pereidinėti prie lotyniškosios antikvos raidžių formos, tada jos lietuvių spaudoje galutinai išsigalėjo ir išstūmė gotikines raides (skirtingai nuo Mažosios Lietuvos tekstų, kur dar ir XX amžiuje dažniausiai vartotas gotikinis raidynas).

Pereidinėdami prie antikvinio šrifto, pagal buvusią gotikinę tradiciją spaustuvininkai neretai dar neskyrė grafemų <I> ir <J>, tiek garsui [i], tiek [j] žymėti vartojo tą pačią grafemą: arba <I>, arba <J>. Kita vertus, mažosios raidės <i> ir <j> buvo skiriamos tiek gotikiniame, tiek neseniai paplitusiame antikvos šrifte.

Vadinasi, spaustuvaininkai XVIII amžiuje kurį laiką vartojo raidžių sistemą <i> ir <j> : <I> ir <I> arba <J> ir <J>. T. y. dvi skirtingos mažosios teturėjo vieną atitikmenį tarp didžiųjų raidžių, buvo koreliuotos su viena didžiąja grafema. Bet visai aišku, jog spaustuvaininkai tokį neatitikimą suvokė, tačiau turbūt dėl gotikinės tradicijos inercijos didžiųjų raidžių iš pradžių skirti poreikio nejaute.

1.1. *KNYGA NOBAŽNYSTĖS*, 1653, 1684. Kaip matyti dar iš XVI–XVII amžiaus leidinių antraščių, jau tada kartais vartoti negotikiniai antikviniai šriftai. Pavyzdžiui, *Knygos nobažnystės* pirmojo 1653 metų leidimo antraštėje rašyta nebegotiškai *KIEDAYNISE, DRVKAWOIA, IOCHIMAS IVRGIS* (viskas kursyvu) (LB I 209). Antrojo 1684 metų tos knygos leidimo antraštė taip pat negotikinė. Čia jau matyti pakitimų, garsui [j] ženklinti įsivesta ir didžioji <J>, plg. *KIEDAYNISE*, bet *DRUKAWOJA, JOACHIMAS JURGIS*. Nors antraštei sukurti vartoti kursyviniai šriftai, tačiau raidės <J> čia visur išspausdintos stačiu šriftu. Matyt, Kėdainių spaustuvaininkai buvo gavę raidžių rinkinių su didžiosiomis <J> ir <I>, norėjo ir naująją <J> vartoti, tačiau neturėjo kursyvo formos ženklo <J>.

1.2. *JURGIO KASAKAUSKIO RAŽANČIUS*, 1727. 1727 metų penktajame Jurgio Kasakauskio knygos *Ražančius apie švenčiausią Mariją paną*¹ leidime (spausdintame Vilniaus Akademijos spaustuvėje; LB I 183, Nr. 493) taip pat tiksliai fonetiškai skiriamos grafemos <I> ir <J>, plg. <J> [j]: *Jackau* 153, *Jadwiga* 153, *Jau* 136, *Jewos* 2 ~ *Ievos*, *Jezau* 3, *Jezufa* 3, *Jokubay* 151, *Jonay* 151, *Jozapas* 136, *Juozapay* 151, *Jurgi* 152 ir kt. Taip pat <I> [i]: *Idant* 155 (daug x), *Ignaciufzay* 153, *Ifz* 155, 156, *Ifzganitoj* 84, *Ifzprašik* 159, *SIafztoy* 135 ~ šeštoj, *WIefzpatie* 3 ir kt. Vis dėlto kursyvo formos šriftuose prasprūsta išspausdinti ir <I> [j], plg. *Iezufo* 137, 139, 141, 145, 147, 149. Kadangi spaustuvaininkų intencijos skirti abi didžiausias grafemas akivaizdžios, tai manytina, kad spaustuvaininkai būtų norėję ir <J> didžiąją spausdinti kursyvu, tačiau jos dar neturėjo.

1.3. *JONO JAKNAVIČIAUS EVANGELIJOS*, 1731. Yra išlikęs Jono Jaknavičiaus *Evangelijų* 1731 metų leidimas (irgi spausdintas Akademijos spaustuvėje)². Tiesa, jo lietuviško teksto korpusas surinktas gotikinėmis raidėmis (tik paralelus lenkiškas lotyniškąja antikva), tad jis nieko nepasako apie <I> ir <J> skyrimą. Tačiau lietuviškos rubrikos (antraštėlės) yra antikvinės, kursyvinės. Net iš nedaugelio pavartojimo atvejų galima manyti, kad spaustuvaininkai mėgino skirti <J> nuo <I>, plg. <J> [j]: *Jokuba* 176, *Jokubo* 160, *Jona* 54, 65, *Jono* 69, 71, 73, 160, 162, 165, *Juda* 188. Taip pat <I> [i] – *Ignaciufzo* 177. Tačiau taip nerašoma visai nuosekliai,

1 [Jurgis Kasakauskis,] *RAZANCZIUS Ape SZWEĆIAVSIA MARIA PANNA* [...], 1727 (LMAB, sign.: LK-18/26; defektinis).

2 [Jonas Jaknavičius,] *Ewangelie Polskie y Litewskie*, 1731 (LMAB, sign.: LK-18/20; be antraštinio lapo).

<I> raidė pavartojama ir garsui [j] žymėti (matyt, dar šiek tiek atspindi sinkretišką gotikinę tradiciją), plg. *Iogniefzkos* 146, *Ion.* 158, *Iono* 143, 183, *Iurgio* 158.

Tad Akademijos spaustuvėje tais 1731 metais irgi skiriama <J> ir <I>, tačiau ne taip nuosekliai, kaip minėtame 1727 metų *Ražančiuje apie švenčiausią Mariją paną*. Galima atsargiai samprotauti, kad gal šias knygas rinko ne tie patys rinkėjai; gal tie rinkėjai, kurie rinko *Evangelijas*, dar buvo mažiau įgudę skirti tas raides, nors knyga išėjo vėliau už *Ražančių*. Vis dėlto aišku, kad jų skirtumą suprato. (Lenkiškame tekste irgi imama rašyti su <J>, pvz., *JEZUS* 188; nors pasitaiko svyravimų, bet <J> jau atsiradusi. O taip lenkiškame tekste dar nebuvo čia toliau aprašysimose *Evangelijose* prieš 1731 [prieš 1727] metus.)

1.4. JONO JAKNAVIČIAUS *EVANGELIJOS*, PRIEŠ 1727. Kitas neaiškios datos Jono Jaknavičiaus *Evangelijų* leidimas (spausdintas irgi Akademijos spaustuvėje), *LB I* datuojamas kaip leistas prieš 1731 metus³, ten dar patikslinama, „kad tai yra arba 1711 m. leidimo, arba visai kito, nežinomo leidimo egzempliorius“ (*LB I* 138). *LB I* ir *LBP* fiksuoja du žinomus egzempliorius, tačiau jie abu defektiniai ir be antraštinių lapų.

Čia lietuviškas tekstas taip pat dar gotikinėmis raidžių formomis, nors lenkiškas jau spausdintas lotyniškąja antikva. Tačiau, kaip ir anksčiau aprašytame *Evangelijų* leidime, skyrelių pavadinimams ir lietuviškam tekstui vartotas negotikinis kursyvinis šriftas, pvz., <I> [i]: *Ignaciuſzo* 177. Tačiau šis leidimas neturi raidės <J> garso [j] pozicijoje, plg. *Iokuba* 175, *Iona* 54, 64, *Iona* 120, *Iono* 46, 49, 67, 68, 70, 72, 75, 76, 78, 80, 84, *Iuda* 188 (visur aiškiai spausdinta didžioji <I> raidė). Vadinas, šioje sunkokai datuojamoje defektinėje Jaknavičiaus *Evangelijų* knygoje dar iš viso nevartojama didžioji <J>, spausdinama tik <I>. Todėl galima manyti, kad šitas leidimas turėjo būti išleistas ne tik prieš 1731, bet ir prieš 1727 metus (*LB* spėjama, kad gal net 1711 metais), nes požiūris į <J> įsivedimą čia dar senoviškesnis nei tų metų tos pačios Akademijos spaustuvės leidiniuose.

1.5. *UNIVERSITAS LINGVARUM LITVANIAE*, 1737. Gramatika *Universitas Lingvarum Litvaniae*⁴ 1737 metais spausdinta irgi Vilniuje, irgi Akademijos spaustuvėje. Tačiau padėtis joje kiek kitokia, negu pagal 1.2.–1.4. aprašytus spaudinius chronologiškai galėtume tikėtis (t. y. gana aiški <I> ir <J> spausdinimo diferenciacija).

Gramatikoje lietuviški pavyzdžiai (kursyvu) ir status lotyniškas metatekstas spausdinti antikviniais šriftais (tik lenkiški žodžiai yra gotikinio šrifto). Lietuviški žodžiai, kurie pradedami raide <I>, gali prasidėti tiek garsu [i], tiek garsu [j]. Plg. [i]: *Iltis* 12; bei [j]: *Ia* 19, *Iam* 19, *Ias* 19, *Iawnikis* 8, *Iėy* 19, *IEZUSAS* 7, *IEZAW* 7,

3 [Jonas Jaknavičius, *Ewangelię Polskie y Litewskie*, prieš 1731] (VUB, sign.: L_R 2452; be antraštinio lapo).

4 *Universitas Lingvarum Litvaniae*, parengė Kazimieras Eigminas, Vilnius: Mokslas, 1981.

IEZUS 7, *Ii* 19, *Iis* 19, *Iís* 19, *Iô* 19, *Iôn* 7, *Iônay* 7, *Iône* 7, *Iû* 19, *Iumis* 18, *Iûms* 18, *Iuòfmenis* 8, *Iûs* 18, *Iûß* 18, *Iufu* 18, *nog Iufu* 18. Matyti, kad dar labai nemažai vartojama bepasenstančio stiliaus derinio – <I> raide reiškiamas pusbalsis [j].

Vis dėlto garsams [i] bei [j] žymėti nemažai vartota ir raidė <J>. Plg. [i]: *Jmu* 43 (žodis kursyvu, tik <J> stati), *JS FINITA* 7 ‘-is besibaigiantys [daiktavardžiai]’; taip pat [j]: *Jâwtis* 9 (visas žodis kursyvu, tik <J> stati⁵), *Jê* 19 (žodis kursyvu, tik <J> stati), *Jono* 54 (žodis kursyvu, tik <J> stati). Tad <J> raidės lietuviškuose pavyzdžiuose daug mažiau nei <I>, ji net stati įdėta į kursyvinį žodį. Tikėtinausia manyti, kad spaustuvininkai tą <J> raidę vartoti norėjo, tačiau neturėjo tinkamo dydžio (formos) kursyvinių raidžių rinkinio su ja. Todėl noras tenkintas besiskiriančia stačia raide, arba, kaip minėta, nemažai spausdinta ir senoviškesniu rašymo būdu <I> tose pačiose pozicijose. Papildomoji <I> ir <J> distribucija aiškiai neišlaikyta.

Lotyniškuose pavyzdžiuose raidės <I> ir <J> irgi sumaišytos. Plg. <I> [i]: *Imperativi* 25, *Imperativus* 23, 26, *Imperfectum* 23, *In* 5, 11, 15, 25(2x), 27(2x), 29, *Indicativi* 26, 27, 28, 30, 35, *Indicativo* 23, *Indicativus* 23, *Infinitivus* 23, *Interrogativum* 20, *Item* 15; taip pat <I> [j] – *Iam* 7, 26.

<J> lotyniškame tekste kartais žymi [j] – *Jam* 10, *Julij* 56. Bet daugybę kartų toji <J> vartojama [i] pozicijoje, pvz.: *Jdem* 53, *Jmp*: 52, *Jmperativo* 41, 52, *Jmperativum* 42, 43(2x), *Jmperativus* 30, 36, 44, 45, 47, 48, 49, *Jmperf*: 51, *Jmperfonale* 29, 46, 47, *Jmperfonalia* 52, *Jmperfonalibus* 52, *Jmpropriae* 3 (greta mažąja raide *impropriae*), *Jn* 1, 10, 31, 51, 52, *Jnd*: 42, *Jndicativi* 24, 34, 35, 41, 42(4x), 43, 45, 46(2x), 48(2x), 49(2x), 50, 51, *Jnfinitae* 54, *Jnfinitis* 54, *Jnfinitivi* 36, 54, *Jnfinitivorum* 54, *Jnfinitivum* 42, *Jnfinitivus* 31, 44, 45, 47, 48, 49, *Jnstrumentalem* 10, *Jtem* 13, 14, 51 (lotyniški pavyzdžiai rašyti stačiu šriftu, tad ir čia cituojamų žodžių <J> originale nekursyvinė, kaip ir patys žodžiai).

Iš karto matyti, kad *Universito* tekste <I> nuo <J> pagal garsus [i] ir [j] neatskirta (ypač lotyniškame tekste), nors turėtos ir vartotos abi raidės. Net tų pačių žodžių pradžia rašyta tiek su <I>, tiek su <J>, plg. liet. *Iônay* ir *Jono*, *Iô* ir *Jê*. Taip pat lot. *Iam* ir *Jam*, *Indicativi* ir *Jndicativi*, *Infinitivus* ir *Jnfinitivus* bei kt.

Ieškant priežasčių, kodėl tokia keista distribucija pasirinkta, galima atkreipti dėmesį į du dalykus: 1) <J> didžioji, regis, vartota tik stačios formos (net kursyviniuose lietuviškuose žodžiuose ji spausdinta stati); 2) raidė <I> iš viso vartota tik iki 35 puslapio (pramaišiu su <J>), o toliau, iki gramatikos pabaigos (p. 56) spausdinta tik <J> (turiu galvoje žodžio pradžios poziciją).

Panašu, kad spaustuvininkai turėjo tik stačią <J> raidę. Iš pradžių jos privengė, painiojo su <I>, bet po to priprato ir perėjo vien prie jos. Matyt, iš pradžių <J>

5 Kazimieras Eigminas savo vertime neatsivėlgė į šitą nekursyvinę <J> raidę, plg. jo vertimo *Jâwtis* 66, nors kitur stengėsi pateikti lietuviškus pavyzdžius kuo tiks-

liau, išlaikyti viename žodyje derintas kursyvines ir stačias raides, plg. *Budawome* 79 ir pan.

spaustuvinėms jautėsi esanti nauja. Ji galėjo atrodyti kaip kokia puošmena, po truputį patikusi ir užvaldžiusi visą vartojimo lauką (paties pagaminto raidžių rinkinio su <J> naujumą gali rodyti ir atitiktis su kursyvine forma neturėjimas).

Tiesa, galėjo būti ir taip, kad nuo to 35 puslapio ėmė rinkti kitas rinkėjas, kuris pripažino tik „moderniąją“ <J>, tačiau to įrodyti ar paneigti nėra kaip.

1.6. JONO JAKNAVIČIAUS EVANGELIJOS, 1738. Tokia *Universito* <I> ir <J> sklaida verčia pasižiūrėti ir daugiau, ir vėlesnių leidinių. Štai vėl Jaknavičiaus *Evangelijų* 1738 metų⁶ (LB I 139, Nr. 368) leidimas. Vėl lietuviškas tekstas gotikinėmis raidėmis, tačiau vėl rubrikos antikvinės, kursyvu. Iš tų rubrikų atrodo, kad spaustuvinėms skyrė <I> ir <J> raides pagal garsus [i] ir [j]. Plg. <I> [i]: *Ignaciuſzo* 177; bei <J> [j]: *Jokuba* 176, *Jokubo* 160, *Jona* 121, 139, *Jono* 143, 160, 162, 165, 179, 183, 188, 192, 206, *Juda* 188, *S. J. Ew: Łuk:* 194, *S. J. Ew:Mork.* 195. Vis dėlto čia dar pasitaiko ir senesnio žymėjimo relikto, plg. <I> [j]: *Iono* 158, *Iurgio* 158. Bet šiame 1738 metų *Evangelijų* leidime nenuoseklumą daug mažiau nei 1731-ųjų (plg. 1.4.). Gerą <I> ir <J> skyrimą liudija ir lenkiškas antikvinis knygelės tekstas, plg. <I> [i]: *Idźze* 107, *Izali* 84, 97; taip pat <J> [j]: *Jáko* 69, *Jamći* 69, *Ješli* 94, *Jeſus* 68 ir t. t.

1.7. JONO JAKNAVIČIAUS EVANGELIJOS, 1743. Dar vėlesnis, 1743 metų⁷ (LB I 139, Nr. 369) Jaknavičiaus *Evangelijų* leidimas netikėtai tarsi vėl rodo Vilniaus akademijos spaustuvės žingsnį atgal senesnio sinkretinio modelio link. Štai nors spausdinama <I> [i]: *Ignáciuſzo* 177; nors rašoma <J> [j]: *Jona* 65, 79, 81, 143(2x), 192, *Joná* 121, 139, 160, *Jono* 68, 69, 83, *Jozepo* 154, *S. J. Ewán: Łuk:* 194, *S. J. Ew: Mork:* 195; tačiau dažnai atsiranda ir senesnio tipo pavyzdžių su <I> [j]: *Iokubá* 176, *Iokubo* 160, *Iona* 162, 164, 179, 188, *Ioná* 158, 183, *Iuda* 188, *Iono* 71, 76, 77, 206, *Iurgio* 158. Panašiai labai nenuosekliai sudėtas ir lenkiško teksto rinkinys. Plg. <J> [j]: *Jákubá* 92, *Jamći* 82, *Jana* 79, *Ješliś* 40, *JEZUS* 76; tačiau ir <I> [j]: *Iana* 77, *Ianá* 76, 81, 164, *Iedenaftá* 103. Atrodo, kad spaustuvinėms čia tik „pusiau“ skyrė abiejų didžiųjų vartoseną, iš dalies jos atliko tą pačią funkciją.

Matyti tam tikras Akademijos spaustuvės regresas. Nors iš tikrųjų norėta skirti ir skirta (ypač lenkiškame tekste) neblogai, tačiau dažnai papildomosios distribucijos santykis neišlaikytas (tiek lietuviškame, tiek lenkiškame tekste). Pavyzdžiui, tie patys Biblijos vardai rašyti ir tradiciškai su <I>, ir naujoviškai su <J>. Būtų tikėtina spėti, kad raides rinko, tarkim, koks nors vyresnės kartos rinkėjas, dar nepamiršęs senosios sinkretinės <I> ir <J> sistemos, dar neįgudęs nuosekliai diferencijuoti šių raidžių. Galbūt jo akis iš karto nefiksavo visų atvejų įvairovės, gal nevienodumas jam neatrodė esąs trūkumas.

6 [Jonas Jaknavičius.] *EWANGELIE POLSKIE Y LITEWSKIE* [...], w WILNIE w Drukarni Akadémickiey Soc: JESU R. Pań., 1738 (VUB, sign.: L_R 1053).

7 [Jonas Jaknavičius.] *EWANGELIE POLSKIE Y LITEWSKIE* [...], w Wilnie w Drukarni J. K. M. Akadémickiey Soc: JESU Roku Pańkiego, 1743 (VUB, sign.: L_R 3314).

1.8. JONO JAKNAVIČIAUS *EVANGELIJOS*, 1750. Dar vėlesnis išlikęs Jaknavičiaus *Evangelijų* leidimas yra 1750 metų⁸ (*LB I 139*, Nr. 370). Lietuviškas tekstas vis dar gotikinis, bet jau bene pirmą kartą surinktas ne dviem stulpeliais paraleliai su lenkišku tekstu, o nuosekliai vienas po kito.

Lietuviškose rubrikose vartojama <I> [i], plg. *Ignaciufza* 188, *Indijos* 208, *Izpažintoja* 162, 188, 205, 207, taip pat <J> [j], plg. *JEZUSA* 231, *Jo* 251, *Jokuba* 186, *Jokubo* 170, *Jona* 129, 148, 152(2x), 168, 170, 173, 176, 190, 194, 200, 204, 220, 231, *Jono* 58, 69, 72, 73, 75, 77, 81, 82, 84, 86, 90, *Jozepo* 164, *Judos* 200, *Jurgio* 168. Matyti, kad čia raidžių <I> ir <J> papildomoji distribucija žymėti garsams [i] ir [j] išlaikyta labai tiksliai, tai jau visiškai šiandieniškai atskirtos <I> ir <J> raidės. Kaip tik apie XVIII amžiaus vidurį įvyko tam tikras spaustuvininkų darbo kokybės lūžis.

1.9. VINCENZO CARAFFA'OS *PÉDELIS MIROS*, 1750. Dar viena tų pačių 1750 metų knyga yra *Pédelis miros*⁹, taip pat Akademijos spaustuvės leidinys. Joje irgi gerai pagal garsus skiriamos <I> ir <J>, plg. <I> [i]: *DIewe* 40, *Idant* 64, *Ij* 41 ~ jį, *Iki* 7, 11, *Ir* 41, 60, 61, 64, *Ifz* antr., *Ifzklaufik* 46, *Ifzmintis* 48, *Izganitojo* antr., 26, 42; taip pat plg. <J> [j]: *J. K. M. Akademijoj S. J* antr. p., *Jerolimós* 68, *JESUSA* antr., *JEZAUS* II, *Jezufó* 25, 42, *Jo* 25, 68, *Jog* 38, *Jozaps* 41, *Juogiej* II. Tad *Pédelis miros* patvirtina, kad Akademijos spaustuvė apie 1750 metus pajėgė tiksliai vartoti abi raides papildomosios distribucijos santykiu garsams [i] ir [j] žymėti.

1.10. MYKOLO OLŠEVSKIO *BROMA*, 1753. Chronologiškai žiūrint dar toliau, matyti labai panašus vaizdas. Štai Vilniaus pranciškonų spaustuvės Mykolo Olševskio 1753 metų *Bromos atvertos ing viečnasti*¹⁰ (*LB I 294*, Nr. 840) abiejų raidžių funkcijų skyrimas aiškus, plg. <I> [i]: *Ing* antr., 1, *Ir* 5, *Ifzpažina* 3 bei <J> [j]: *J. K. M. Kunigu Francifzkonu* antr., *JEZUSA* antr., *Jobas* 3, 6, *Jonay* 6.

1.11. JONO JAKNAVIČIAUS *EVANGELIJOS*, 1756. Akademijos spaustuvėje leistame 1756 metų¹¹ Jaknavičiaus *Evangelijų* leidime (*LB I 139*, Nr. 372) taip pat puikiai atskiriamos abi didžiosios, plg. <I> [i]: *Ignaciufza* 188, *Indijos* 208, *Izpažintoja* 188, *Izpažintoja* 205, 207; <J> [j]: *Jokuba* 186, *Jokubo* 170, *Jono* 190, 200, *Jozepo* 164, *Judos* 200.

8 [Jonas Jaknavičius,] *EWANGELIE POLSKIE Y LITEWSKIE* [...], w Wilnie w Drukarni J. K. M. Akadémickiey Soc. JESU Roku Pańfkiego, 1750 (VUB, sign.: L_R 1824).

9 [Vincenzo Caraffa,] *PEDELIS MIROS Saldžiaufi medi Križiaus JESUSA Pona Sawimp turis inrifzta* [...], Wilniuy Drukarniey J. K. M. Akademijoy S. J. 1750 (VUB, sign.: L_R 928).

10 [Mykolas Olševskis,] *BROMA ATWERTA*

Ing WIECZNASTI [...] Par Kuniga MIKOŁA OLSZEWSKI [...] Metuofo nuog Ufzgmima JESUSA P. 1753, WILNIUY Drukarnie J. K. M. Kunigu Francifzkonu (VUB, sign.: L_R 1191).

11 [Jonas Jaknavičius,] *EWANGELIE POLSKIE Y LITEWSKIE* [...], w Wilnie w Drukarni J. K. M. Akadémickiey Soc. JESU Roku Pańfkiego 1756 (VUB, sign.: L_R 1059; defektinis).

1.12. JONO JAKNAVIČIAUS *EVANGELIJOS*, 1758. Dar po dvejų metų leistas tų pačių *Evangelijų* leidimas (1758)¹² (LB I 139–140, Nr. 373) irgi patvirtina gerai suvoktą papildomąją distribuciją, plg. <I> [i]: *Ignaciuſza* 188, *Indijos* 208, *Izpažintója* 188, 205, 207; ir <J> [j]: *JEZUSA* 207, 231, *Jo* 251, *Jona* 194, 220, 231, *Jono* 200, 204, *Judos* 200.

1.13. ŽYVATAS, 1759. Kitoje Vilniaus spaustuvėje, Pijorų, 1759 metais spausdintame *Žyvatė*¹³ raidės <I> ir <J> taip pat suvokiamos kaip skirtingos. Remiantis Danutės ir Alekso Girdenių sudarytu šios knygos indeksu¹⁴, galima atskleisti tokius <I> ir <J> vartosenos skirtumus (nurodomas ne puslapis, o formos pavartojimo atvejų skaičius). Plg. <I> [i]: *Idant* (18x), *Idiek* (1x), *Ikšiole* (1x), *Imkiete* (1x), *Infulas* (1x), *Ifakiaw* (1x), *Ifakie* (1x), *Ifykunyima* (1x), *Izaiošius* (4x), *Izaiſious* (1x), *Izaiošiaſs* (1x), *Izydoriu* (1x), *Izraelaws* (3x), *Izraelu* (1x) (čia, regis, išsamus <I> pavartojimų žodžio pradžioje sąrašas); taip pat <J> [j]: *Jadwiga* (1x), *Jawnas* (1), *Jeruzalus* (1x), *Jeruzalaw* (3x), *Jeruzaluy* (14x), *Jezufas* (524x), *Jonas* (64x), *Jogiey* (1x), *Judošius* (25x), *Juk* (6x) ir daug kitų (šitas sąrašas gali būti labai plečiamas).

Tačiau šioje Pijorų knygoje, skirtingai nuo to meto Akademijos spaustuvės leidinių, esama ir nukrypimų, t. y. raidė <J> kartais pavartojama žymėti garsui [i] (kaip ir <I>): *Jmkiete* (2x), *Jpolis* (1x), *Jskaryotas* (1x), *Jzaiošiaſs* (2x), *Jzaiofiu* (1x), *Jzaiofiſs* (1x), *Jzaiošius* (2x), *Jzmaelitams* (1x), *Jzraelaws* (4x), *Jzraelu* acc. sg. (1x), *Jzraelu* loc. sg. (1x) (čia, regis, išsamus <J> [i] pavartojimų žodžio pradžioje sąrašas). Matyti, kad kai kurios leksemos spausdinamos ir su <J>, ir su <I> žodžio pradžioje (*imti*, *Izajošius*, *Izraelius*).

Peršasi išvada, kad nors Pijorų spaustuvės rinkėjai gerai skyrė abi didžiąsias raides, jų įgūdžiai dar nebuvo taip tvirtai susiformavę kaip Akademijos spaustuvės rinkėjų. Be to, nukrypimo esama tik į <J> raidės pusę, tad gali net atrodyti, kad „naujoji“ raidė <J> spaustuvininkams bus atrodžiusi labai patraukli, „madinga“, taip patikusi, kad kartais jie net per daug išstūmė „senąją“ <I>. Šis 1759 metų Pijorų leidinio bruožas primena Akademijos spaustuvės 1737-ųjų *Universitą*, kur maždaug nuo knygos vidurio rinkėjai visiškai atsisakė raidės <I> ir visur rinko tik <J>. Vis dėlto toks perdėtas <J> išpopuliarinimas Pijorų spaustuvėje gerokai atsiliko nuo Akademijos spaustuvės tuo metu griežtai išlaikomo papildomosios distribucijos santykio.

2. XIX AMŽIAUS DL RANKRAŠČIAI. Šių raidžių vartoseną rankraščiuose buvo visai kitokia. Nors jau apie XVIII amžiaus vidurį DL spausdintuose

12 [Jonas Jaknavičius, *Ewangelie Polskie y Litewskie*, 1758] (VUB, sign.: L_R 1055; be antiraštinio lapo).

13 Plg. perspaudą: 1759 metų „*Ziwatas*“. *Faksimilinis leidinys*, parengė Aleksas Girde-

nis, Petras Skirmantas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.

14 Aleksas Girdenis, Danutė Girdenienė, *1759 metų „Ziwato“ indeksas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.

tekstuose aiškiai skirtos dvi didžiosios raidės atitinkamai žymėti balsiui [i] (<I>) ir pusbalsiui [j] (<J>), bet jų kelias į lietuviškus rankraščius daug lėtesnis. Spaustuvinkai spausdino dvi skirtingas raides <I> [i] ir <J> [j], tačiau dar ir viso XIX amžiaus rankraščiuose, t. y. net praėjus daugiau nei šimtui metų, neretai tevertotas vienas ženklas žymėti garsams [i] ir [j]. Labai ilgai neatsirado tradicijos *ranka* rašyti dvi skirtingas raides. Spaustuvininkų siūlomas modernesnis, sistemingesnis skyrimo būdas į rankraščius patekti ėmė tik pasikeitus keletui rašančiųjų kartų.

2.1. TREČIASIS DEŠIMTMETIS

2.1.1. DIONIZAS POŠKA, 1825–1830. Trečiąjį XIX amžiaus dešimtmetį sunku rasti kokių nors pastangų skirti didžiąsias <I> ir <J> raides rankraščiuose. Pavyzdžiui, Dionizas Poška 1825–1830 metų žodyne¹⁵ vartojo tik vieną rašmenį <I>, plg. [i]: *Inumaujens* I 609, *Inumauju* I 609, *Ipatey* I 589; taip pat [j]: *Iaunijey* I 633, *Iauniklis* I 633, *Iaunimas* I 633, *Iauniškie* I 633, *Iaun's* I 632, *Iaunumėne* I 633, *Iey* I 632, *Iomilesta* I 617, *Iomilestieni* I 617.

2.1.2. X.D.K.P.S. GRAMATIKA, 1820–1830. Neseniai rengdamas 1820–1830 metų X.D.K.P.S. gramatikos rankraštį¹⁶ spaudai¹⁷, visur stengiausi perteikti kuo tikslesnį didžiųjų <I> ir <J> raidžių vaizdą. T. y. ten, kur rankraščio raidės nuleistinė trumpa, atstaciau raidę <I>, kur ilgesnė – raidę <J>. Plg. lytis *Idant* 183, 185 ir *Jdant* 101. Atrodo anoniminių autorių X.D.K.P.S. jau žinojus esant dvi raides <I> ir <J>, abi jas ir rašius, tačiau visai neskyrus jų pagal poziciją. Autorius X.D.K.P.S. parašydavo ir balsį, ir priebalsį tiek <I>, tiek <J> raide. To meto DL spaustuvinkai, be abejo, būtų visai moderniai atskyrę <I> [i] ir <J> [j], tačiau dabar perleidžiamų rankraščių taip modifikuoti nederėtų: kadangi buvo skelbiamas rankraštis, jo autentiškos grafemos ir stengtasi išlaikyti.

2.2. KETVIRTASIS DEŠIMTMETIS

2.2.1. JURGIS PLIATERIS, 1826–1831. Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje grafas Jurgis Pliateris vienas iš pirmųjų ėmė stengtis rankraščiuose skirti raides <I> ir <J>. Rankraštiniame straipsnyje „Trumpa žinia“¹⁸ (1826–1831) jis tarsį skyrė abi raides, plg. <I> [i]: *Ir* 2r, 5r, 6v, *Ifzweiža* 3r (bet ir [j]: *Iurgio* 4v); taip pat <J> [j]:

15 [Dionizas Poška,] *SŁOWNIK Ięzyka Litewskiego, Polskiego i Łacinskiego* 1–2, [1825–1830] (rankraštis saugomas LLTIB RS, sign.: f. 1 – 888, 889).

16 G[rammatyka]=L[itewska] *PRZEZ X.D.K.P.S. Prawidła Ięzyka Litewskiego Czyli GRAMMATYKA Litewska* [1820–1830] (rankraštis saugomas Čartoriskų bibliotekoje Krokuvoje, sign.: BCzart Rkp 2281 II).

17 *X.D.K.P.S. lietuvių kalbos gramatika: XIX amžiaus pradžia*. *BALT* 3, parengė Giedrius Subačius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002.

18 [Jurgis Pliateris,] „Trumpa žinia apei tą išdavimą lietuviškos Biblijos Londone“, 1826–1831 (rankraštis saugomas LNB RS, sign.: f. 112 – 2).

Jemaely 6r, Jerzy 5r, Jezawitu 4r, Jokuba 6r, Jokubas 5r, Jokubo 3v, Jokubuy 6r, Jozefas 6r, Jozefuy 6r (bet ir [i]: *Jr 'ir' 6v, Jsığas 7r, Jfz 7r, Jszejimo 6v, Jskałas 10v, Jsztiesey 7r, Jwesi 7r, Jzaoka 6r, Jzraelaus 7r, Jžgqstis 7r*).

Kaip matyti, Pliateris atrodo iš pradžių buvo apsisprendęs skirti šias raides taip griežtai, kaip skyrė spaustuvininkai, tačiau išibėgėjęs rašyti turbūt užmiršo savo ketinimus ir ėmė rašyti <J> visais atvejais. Matyti ir sąmoningas Pliaterio norėjimas orientuotis į spaustuvininkų stilių, ir praktiškas nepasistengimas tiksliai to nusi-statymo laikytis.

2.2.2. JURGIS AMBRAZIEJUS PABRĖŽA, 1803–1846. Iš pradžių Jur-gio Ambraziejaus Pabrėžos tekstuose (regis, bent iki 1822 metų) tevertojama viena grafema. Pavyzdžiui, *Kningoje pirmoje apie Sakramentus*¹⁹ (tarp 1808 ir 1822 metų) tėra vienodos formos raidė, kurią tikslinga perteikti kaip <J> (jos grafinis vaizdas paskelbtas Rūtos Čapaitės straipsnyje „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos, Juozo Buta-vičiaus, Simono Daukanto braižai ir charakteriai“²⁰). Plg. [i]: *J 2, 4 ~ ĭ, Jdant 12* (1821), *Jra 7, Jsrganima I, 1, 4, 6, Jsrganitojaus 9, Jtynciy 10 'intencija', Jzaioszió 45* (1809; plg. 1 pav.); taip pat [j]: *Jey I, 2, 10, 45* (1809; plg. 1 pav.), *JEZUSA 4, Jo 7, 9, 12, 13, Joan. 3, Jons 2*.

Panašus vaizdas ir kitame Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos pamokslų rinkinyje *Kninga, turinti savėj kozonius*²¹ (baigta 1822 metais). Plg. <J> [i]: *Jra 127* (1809), *Jsrganitojaus 66* (1803), *Jsrganitos 127* (1809); <J> [j]: *Jey 67* (1803), *JEZUS 66* (1803), *JEZUSA 127* (1809), *Jo 67* (1803), *Jog 66* (1803), *Jos 128* (1809). Vadinasi, Pabrėža maždaug pirmuosius du XIX amžiaus dešimtmečius neskyrė <I> ir <J> grafiškai, rašė tik vieną raidę, kuri atstatytina kaip <J>.

Tačiau panašiu metu kaip ir Pliateris Pabrėža 1834 metų rankraštyje *Srija bal-seninė*²² jau rašė kitaip nei minėtuose pamoksluose. Atsirado ir raidė <I> (jos išvaiz-dą žr. Čapaitė 1996, 118), grafiškai kitokia, su aiškiai trumpesne nuleistine nei <J>: *Iiskobts (Insculptus) 149, Ineerts (Immersus) 145, Ipjaauts laaps (accisum folium) 148, It (Quasi) 150, Italjjenyynis (Italicus) 150, Itretaa (Perraro) 150, Iungtów's (Commifura) 152*. Matyti, kad čia <I> ne visur reiškė garsą [i], bet kartais ir [j] (*Iungtów's*). Tam tikras persistengimas vietoj anksčiau įprastos <J> rašyti <I>. Tačiau rašoma ir <J>: *Jungtówyynis (Commisuralis) 152*.

19 [Jurgis Ambraziejus Pabrėža,] *KNINGA PYRMA Apey Sakramentus ógólnay yr Apey Nekórius Sakramentus ipatingay*, [1808–1822] (rankraštis saugomas VUB RS, sign.: f. 1 – D 57).

20 Rūta Čapaitė, „Jurgio Ambraziejaus Pa-brėžos, Juozo Butavičiaus, Simono Dau-kanto braižai ir charakteriai“, *LAIS* 8, 1996, 118.

21 [Jurgis Ambraziejus Pabrėža,] *KNINGA. – Tóreți sawiey Kozonius ónt nekóriu Nedielys*

Dyinu yr ónt łabay daug Szwečziu. [...] par kónyga Jórgi Ambroziejo Pabreža [...] Me-tusy 1822. – Kretingoy (rankraščio ksero-grafinė kopija saugoma ALKA muziejuje Putname, JAV).

22 [Jurgis Ambraziejus Pabrėža,] *Sryje Balse-nyyny. Biiluu Žemayt-Łotinyyniu Par Kóny-ga Ambrozieejó Paabreža sóorinktuu. Me-tusy 1834. – Kretingoo (rankraštis saugo-mas Botanikos instituto bibliotekoje Vil-niuje).*

abeja daryta atimsty niekštūdi negat. Jy atimsta oca lyg pekte, kany-
 cany ryk vintys padutas; iy miest atimstam Pakute, kanyrany torie
 sma buty pekte. — Ma dabarion darystama midgt, yr apvintykis ka-
 tois norint, bo lonyt vaituoma.

At. Argi kanyrany koinam uginam ryk apvintykis pekte arba paba-
 ta? — At. Zep yra, kanyrany koinam uginam ryk apvintykis, arba
 pektej int amric dgtly, arba padutawoty. O tay ditta: bo yr nieuynia
 dnygams i varama atjasy miera be grieda; miera miest nieuynia taly
 guiba, koria atlydyma negalieton gauty; ale mie uyns griedo neabty-
 lyd be padutas. — Ma uyns kyt uynis vs. Farreupis, iag ant be grieda, ale
 gairiau prisparytlyt so. Pabk dnu pri guiba jusa; bo yr Rafets i. oca
 uyns erat guiponikoy (Bon. 20 g. — Rom. 3. 23. — 1 Tim. 1. 4. Jov. 8. 6. Jac. 2. 2.)

Ar samnany paty rada muoms mndijes muso. — yr byty namet amonis gat pri-
 suisoty molios muso mndijes. Nics tada nieuynia negaiponka. — O
 koinos guiponiks koina uynia guiba ar gat gauty atlydyma? — At.
 Gat gauty atlydyma, kad buta uyns dnygams i. mndijes, uyns dnygams i
 wags, uyns dnygams i. rarygnis arba bytas kolie mndijes praplyt. Gat
 gauty atlydyma, kad namet uyns paty tyk buton praplytlyt, dyk uyns
 suisoty guiba yra praplytlyt. Zep muoms apmagnany paty huc Byvius par Ec-
 chidlo Panafra (Luc. XVIII. 20. 21) par Francisio Panafra (Jov. 1. 11.) — yr

1 pav. [Jurgis Ambraziejus Pabrėža,] KNINGA PYRMA Apey Sakramentus,
 [1808–1822,] 45: fragmentas su formomis Jey, Jzaioszió, Jsai;
 VUB RS, sign.: f. 1 – D 57

Viename iš paskutiniųjų savo rankraščių, *Rekolekcijos dvasiškos* (1846)²³, Pabrėža jau aiškiai skyrė abi raides: plg. <I> [i]: *I* 78, *Idant* 49, *Ira* 40, *Isai*. [Izajaus] 53, 59, *Istoryjosy* 42, *Izaijosziós* 61, *Izaoka* 85; taip pat <J> [j]: *Jau* 35, 48, *Jey* 64, *Jem* 78, *Jeremijosziáus* 72, *Ji* 49, *Jo* 72, 78, *Jogey* 71, 85, *Jokubs* 45, *Jóu* 49, 51, 63.

Vadinasi, Pabrėža pakeitė savo rašymą ir tiek 1834 (tada Pabrėža jau buvo tvirtai apsisprendęs kurti bendrinę žemaičių kalbą), tiek 1846 metais rašė dvi raides <I> ir <J> bei aiškiai skyrė jų funkcijas.

23 [Jurgis Ambraziejus Pabrėža,] REKÓLEK-
 CYJYS DWASYSZKAS I tris dyinas PADA-
 LITAS. Dieley Pažitka Dwasyszka WIERNU-
 JU KRETINGYNIU. Ysz Zaliecyyjma Jomi-
 lestas Kónyga Gwardyjona Par Kónyga
 Ambroziejó Pabreža Tercyorió Z. S. T.

Franciszkaus koznadyjy yr Mokitoji Kre-
 tingynys Mokslyničyzs bówósjji Pa-
 rašzitas. Metusy 1846. Kretingoy (rank-
 raščio fotografijos saugomos ALKA ar-
 chyve Putname, JAV).

2.2.3. JUOZAPAS BUTAVIČIUS, 1834. Dalis Pabrėžos 1834 metų rankraščio *Srija balseninė* yra (per)rašyta Juozapo Butavičiaus ranka²⁴. Nuo 137 iki 153 puslapio yra Butavičiaus rašyti žodžiai, prasidedantys garsu [i] ir [j]. Abiem garsams Butavičius vartoja tik vieną raidę, interpretuotiną kaip <I>, plg. [i]: *Ikyrpts* 140, *Iļēktaa-szyrdieets* 141, *Indaa* 143, *Ipatee* 147; taip pat [j]: *Iaawaa* 138, *Iog* 145, *Ionoszlaapis* 145, *Ióóuds* 146, *Ióusta* 147. Butavičiaus raidės <I> iliustracija yra paskelbta Rūtos Čapaitės (1996, 118). Tad skirtingai nuo Pabrėžos rašytų vietų tame pačiame *Srijos balseninės* rankraštyje, Butavičius visiškai neskyrė abiejų grafemų, tevartojo vieną.

2.2.4. SIMONAS GROSAS, 1835. Simono Grosso gramatikoje *Kalbrėda liežuvio žemaitiško*²⁵ 1835 metais rašyta tarsi du ženklai, vienas be nuleistinės, kitas su nuleistine. Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad tai turėtų būti raidės <I> ir <J>. Tačiau jų distribucija nėra tokia, kokia tuo metu vyravo spaudiniuose. Plg. <J> [j]: *Jawuu* 184, *Jee* 127, *Ji* 24, *Jyi* 24, *Jis* 24, *Jomilista* 146, *Jomis* 24, *Jos* 24(2x), *Jōsy* 24, *Jums* 23, *Jūmis* 23, *Jusyszkasis* 27, *Jusyszkoji* 27, *Jusó* 185 ir <I> [i]: *Iódynó* 54, *Ióudynó* 54, *Iūs* 23, *Iusasis* 27, *Iusó* 23, *Iusoji* 27, *Izaijoosziós* 146. Kaip matyti, abiem atvejais (<J> ir <I>) čia žymėtas tas pats garsas [j].

Tačiau garso [i] didžiąja raide lietuviškuose žodžiuose Grosas stengėsi nežymėti. Žemaičių tarmėje tokie žodžiai dažniausiai prasideda priešdėliu *i-*. Grosas aiškiai vengė rašyti juos didžiąja raide, nors kontekstas tai daryti kartais visai skatino. Maža to – kartais tokius žodžius parašė net ne su <J> ar <I> ženklu, o su specialiai padidinta žodžio pradžios <i> raide, pvz.: *íraszau* 188, *íKaló* 54, *íkyszu* 55, *ílendó* 55, *íwarau* 188. Peršasi išvada, kad Grosui buvo labai svarbu nesupainioti lietuvių kalbos žodžių pradžios garso, todėl tik padidinta <i> jam atrodė pakankamas garantas nesupainioti lietuviškų garsų (dar kitur toje pozicijoje tiesiog rašė mažąją). Vadinas, jam buvo aišku, kad skirtumas tarp raidės be nuleistinės <I> ir su nuleistine <J> nebuvo ryškiai žymimas to meto rankraščiuose. Bet turbūt norėdamas neleisti suklysti spaustuvininkams (kad jie nepadarytų klaidų mažai pažįstamuose žemaitiškuose tekstuose), Grosas bandė savaip pabrėžti garso [i] specifiką – nerašyti nei didžiosios <J>, nei <I>, tik padidintą mažąją <i> (mažosios <j> distinkcija nuo <i> buvo savaime suprantama).

Tiesa, taip atsargiai Grosas nesielgė su lenkiškais ar lotyniškais gramatikos žodžiais ar terminais. Plg. <I> [i]: *Imieślowy* 122, *Imperativous* 94, *Indicativi* 94, *Infinitivous* 104; taip pat <J> [j]: *Jmieślów* 118, *Jmieślówach* 118. Matyt, Grosas gerai žinojo, kad spaustuvininkai patys atskirs ir išspausdins raides <I> ir <J> ten, kur

24 Plg. Giedrius Subačius, „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos žemaičių kalba“, *LAIS* 8. *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, 74–78.

25 [Simonas Grosas,] *Kalbrėda Ležuwe Žemaityszka*, 1835 (rankraštis saugomas LMAB RS, sign.: f. 29 – 822).

atitinkamai žymimi garsai [i] ir [j], tačiau ten, kur spaustuviniškams galėjo būti sunku atskirti, stengėsi jiems padėti (<i> vietoj <I>).

2.2.5. DOMINIKAS SUTKEVIČIUS, 1835–1848. Dominikas Sutkevičius *Lietuvių (žemaičių)–lenkų kalbų žodyne*²⁶ (1835) 120v lapą pradeda didžiąja <I> (<J> nėra), ir visas šios raidės skyrius žodyne parašytas pradedant tokios pat grafikos raide <I>. Plg. [i]: *Idant* 122r, *Igiju* 123v, *Igitojas* 124r, *Ikmetingas* 125r, *Ižgiwenu* 165r; taip pat [j]: *Iagaubis* 120v, *Iemimas* 122v, *Ieutis* 123r, *Ionas* 132v, *Iuokas* 158r.

Turbūt manydamas, kad rankraštyje turi rašyti tik <I>, bet ne <J>, Sutkevičius po didžiosios <I> kai kur prirašė ir mažąją <j>, – matyt, kad būtų aiškus tarimas ir gal net kad spaustuviniškui padėtų suprasti esant reikalą išspausdinti didžiąją <J>. Plg. *Ijs* 124r, *Ijssay* 124r. Prie šių vokabulų esantys analogiški pavyzdžiai prasideda mažąja <j> [j]: *jiemus*, *jus*, *jissay*. Panašiai straipsnis *Ijoghimas* 124r ~ įjojimas iliustruojamas sakiniu su forma *jjoghimas*, o straipsnis *Ijojimas* 124r – *jiojimą*. Žodžio pradžios didžioji raidė visada vienoda.

Akivaizdu, kad 1835 metais Sutkevičius laikėsi konvencijos rankraštyje nevertoti didžiosios <J> grafemos, nors suvokė ten reikiant garso [j]. Jis, panašiai kaip Grosas, stengėsi rasti grafinį būdą padėti išvengti klaidos spaustuviniškui, pasirinkinėjiančiam spausdinti <I> ar <J> (<I> galėjo turėti dvigubą informaciją rinkėjui: <I> rodė reikiant didžiosios raidės, <j> – reikiant joto).

Vėlesnio Sutkevičiaus *Lietuvių–lotynų–lenkų kalbų žodyno*²⁷ (1848) skyriaus žodžiai, prasidedantys garsais [i] ir [j] (p. 95), rašomi didžiąja raide, kuri panašesnė į <J>, nei buvo ankstesniame žodyne – ją jau galima atstatyti į <J>. Sutkevičius ir čia nevertė dviejų skirtingų raidžių, visi žodžiai pradedami to paties pavidalo raide, pvz., [i]: *Jgaunu* 97, *Jgiju* 97, *Jltis* 100, *Jszganau* 111; taip pat [j]: *Jagaubis* 95, *Jonelelis*, *Jonelis* 102, *Juodas* 130, *Juokas* 131. Garsų [i] ir [j] susikirtimo vietoje žodžio pradžioje Sutkevičius irgi rašė tokią pačią <J>, plg. *Jjojimas* 97, *Jjoju* 97, *Jis*, *Js* 104 (taisyta iš *Jis*, *Js*), *Jsay* 104.

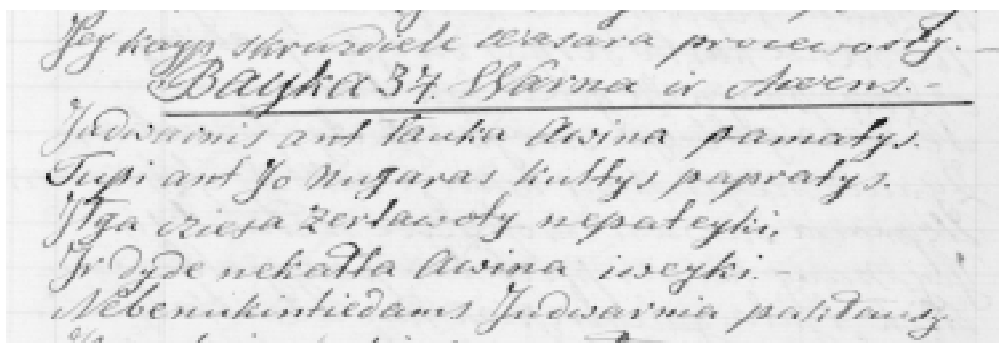
2.2.6. KIPRIJONAS NEZABITAUSKIS, 1834–1837. Kiprijonas Nezabitauskis 1834 metų rankraštyje *Žodžiai žmogaus*²⁸, rašytame Prancūzijoje, visur žymė-

26 [Dominikas Sutkevičius,] *Słownik Litewsko=Żmudzko Polski*, ułożony przez Xiędza Dominika Sutkiewicza Sw. Teol. Prezenta-ta Litewskieg Prowincyi, Zakonu Domini-kańskiego– Applicatur Bibliotheca Mgri Provincialis– Datum Rossienis 1835. febr 28 (rankraštis saugomas LNB RS, sign.: f. PR 1127).

27 [Dominikas Sutkevičius,] *ZODINIKAS Letuwiskay–Lotiniskay–Lenkiskzas*. [...] Par Kuniga Dominika Sutkiewicze Dominiko-

na tikra Letuwnika su didelu wargu Isztaysitas. [...] Raszita metuose 1848 (rankraštis saugomas LLTIB, sign.: In.R – 3875).

28 [Kiprijonas Nezabitauskis,] *Zuodei Zmuogaws – Słowa Wieszcze De Lamenego z Polskiego na Język Litewsko Zmudzki przełożone* 1834. roku (rankraštis saugomas Lenkų bibliotekoje Paryžiuje; fotokopijos LMAB RS, sign.: f. 267 – 2380).

2 pav. [Antanas Savickis,] *Baykas arba Pasakas Liges Teysybe*, 1835, 17:

fragmentas su formomis *Jey*, *Judwarnis*, *Jo*, *Jęga*, *Jr*, *Judwarnia*;

VUB RS, sign.: f. 1 – F 143

jo vieną grafemą <I>, plg. [i]: *Istatimams* 4r, *Istatimu* 4r, 8v; taip pat [j]: *Iura* 2r. Ir vėliau, 1837 metų veikale *Eilavimas lietuviškai žemaitiškas*²⁹, taip pat rašytame Prancūzijoje, *Nezabitauskis* laikėsi tos pačios vienintelės grafemos <I>. Plg. <I> [i]: *Idant* 44, 47, 50, *Indas* 41, *Irr* 'ir?' 36. Taip pat <I> [j]: *Iaunijkaicziu* 25, *Iaunijkaiczius* 32, *Ieskuosiu* 35, *Iészkuosiu* 36(2x) (dar plg. mažąja raide pradedamą *jészkuosiu* 36), *Iezawitu* 36, *IEzusuo* 36, *Iuogiėj* 25, 51, *Iug* 36(2x), 40, 50, *Iuo* 25, *Iuog* 27, 32(3x), *Iuokindamas* 34, *Iuruon* 39. Vadinasi, Kiprijonas *Nezabitauskis* tevartojo rašmenį <I> (ne <J>).

2.2.7. ANTANAS SAVICKIS, 1835. Antanas Savickis 1835 metų pasakėčiose³⁰ irgi visur rašė vieną raidę, bet ne <I>, o <J>, panašiai, kaip minėta, vėlyvučiu laikotarpiu rašė vėlyvasis *Sutkevičius* (žr. 2.2.5.). Plg. [j]: *Jau* 3, 6, *Jey* 4, 17, *Jemont* 5, *Jo* 17, *Judwarnia* 17, *Judwarnis* 5, 17; taip pat [i]: *Jkrytys* 6, *Jęga* 13, 17, *Jr* 4, 17, *Jfzminginga* 8, *Jszmysta* 1, *Jfzsyziojus* 5 (plg. 2 pav.).

2.2.8. MOTIEJUS PRANCIŠKUS MARCINSKIS, 1833. Greta rankraščių svarbu atkreipti dėmesį ir į vieną spausdintą knygą, pirmąjį 1833 metų *Motiejaus Pranciškaus Marcinskio* lenkų kalbos gramatikos lietuviams³¹ leidimą (apie

29 [Kiprijonas *Nezabitauskis*,] *Eilavimas. Lietuviųskai Žiāmaitiųskas. par wienuo Lietuviųskai Žiāmaiti, diel Ukininku Žiāmaitiū yr Lietuviuos Miatuosia glaudimuos Lanku Penktuosia, Sudiėtas yr padaritas Prancuziūjuoia*, 1837 (rankraštis saugomas Lenkų bibliotekoje Paryžiuje, sign.: f. 126).

30 [Antanas Savickis,] *Baykas arba Pasakas Liges Teysybe* [...] Par Kuniga Antona Sawic-

ki 1835 (rankraštis saugomas VUB RS, sign.: f. 1 – F 143).

31 [Motiejus Pranciškus Marcinskis,] *GRAMMATYKA POLSKA DLA LITWINÓW UCZĄCYCH SIĄ JĘZYKA POLSKIEGO* [...] PRZEZ M. F. MARCIŃSKIEGO. W SUWAŁKACH w DRUKARNI WOIEWÓDZKIEJ, 1833 (VUB, sign.: L_R 755).

antrąjį [1861] leidimą žr. toliau, 2.5.1.). Dalis jos teksto parašyta lietuviškai, spausdinta Suvalkuose (ne Vilniuje, kaip absoliuti visų to meto lietuviškų leidinių dauguma).

Lenkiškame gramatikos tekste (lenkiškose formose) spaustuvininkai labai aiškiai atskyrė dvi grafemas, plg. <I> [i]: *Igła* 20, *Imię* 34, *Imienia* 34, *Imieniem* 34, *Imieniu* 34, *Imieśl.* 53, *Imieślów* 52, *Imiona* 34; taip pat <J> [j]: *Jadam* 56, *Jaie* 32, *Jerzego* 12, *Jerzym* 12, *Jestem* 53. Tiesa, pasitaikė keletas nukrypimų (*Jgram* 57, *Jskierka* 22, *Jstność* 28), bet jie nepajėgūs paneigti ryškaus spaustuvininkų apsisprendimo skirti lenkiškų žodžių <I> nuo <J>.

Tačiau lietuviški žodžiai Suvalkų spaustuvininkų surinkti visai kitaip – vien tik su <J> raide. Plg. <J> [i]: *Jkalba* 22, *Jłgas* 40 (plg. 3 pav.), *Jltys* 16, *Jr* 50(2x), *Jra* 92, *Jrkłas* 35, *Jszbalas* 40 (plg. 3 pav.), *Jszkałba* 22, *Jszmetym's* 20; taip pat <J> [j]: *Jauay* 33, *Jaucziu* 14, *Jaucziuy* 14, *Jaunas* 40 (plg. 3 pav.), *Jautys* 14, *Jautus* 40 (plg. 3 pav.), *Jeyga* 33, *Jeszmas* 16, *Jis* 50, *Juosta* 16, *Jus* 50. Pasitaikė išimtinių atvejų <I> [i]: *Ir* 39, 92, *Iszdubias* 40 (plg. 3 pav.).

Taip pat ten, kur išvardyta visa abėcėlė, dviejų skirtingų didžiųjų raidžių nenurodoma, pateikiama tik viena <J> (nors tarp mažųjų nurodomos dvi: <i> ir <j>).

Akivaizdu, kad Suvalkų spaustuvininkai lenkų kalbos tekste lengvai išskaidė rankraštyje vartotą vieną ženklą į dvi grafemas <I> ir <J>, nes gerai atpažino žodžius ir mokėjo juos tarti. Bet lietuviškame tekste visais atvejais surinko tik <J> – labai tikėtina, kad jie nemokėjo lietuvių kalbos ir nesugebėjo Marcinskio rankraščio vienos raidės <J> (tik tokią jo rašytą raidę buvus galima spėti iš pateiktos abėcėlės, kur nėra <I>, tik <J>) išskaidyti į dvi spausdintiems tekstams įprastas raides.

2.2.9. Ryškiausiai ketvirtajame dešimtmetyje rankraščių grafemų <I> ir <J> distribuciją skyrė Jurgis Pliateris ir Jurgis Ambraziejus Pabrėža; nors ne visai nuosekliai, tačiau aiškiai apsisprendė ir tik ne visai tobulai (neatidžiai) to sprendimo laikėsi. Pliateris ir Pabrėža lietuvių kalbos istorijoje kaip tik ir buvo koncepcijas formuojančios asmenybės. Pabrėža buvo sukūręs net savo mokyklą, padėjusią jam kurti bendrinę žemaičių kalbą (tarp jo mokinių buvo ir Grosas bei Butavičius, bet jie taip tiksliai raidžių <I> ir <J> rankraščiuose neskyrė). Jurgis Pliateris rašė lietuvių kalbos gramatiką, visada rūpinosi būti preciziškas, to paties reikalavo iš kitų, vienas pirmųjų ėmė diegti tam tikras ML ortografijos ypatybes. Tad Pabrėža ir Pliateris buvo žmonės, daug mąstę apie lietuvių kalbą, labiau nei kiti vienodinę savo pačių lietuviškų raštų ortografiją. Jie bene pirmieji ir perkėlė įprastą spaudinių <I> ir <J> distribuciją į rankraščius.

Taip pat lietuvių kalba rūpinosi Simonas Grosas bei Dominikas Sutkevičius. Grosas vartojo dvi raides <J> ir <I>, tačiau jomis abiem žymėjo tą patį garsą [j], tad neišlaikė tos spaudinių distribucijos, kurią vartojo Pliateris ir Pabrėža. Sutkevičius tevirtavo vieną grafemą: 1835 metais – <I>, o 1848 – <J>. Grosas ir Sutkevičius

<i>Gialpoy</i> Wersyzskas.	<i>Graniasty</i> Kampuska.
<i>Obey</i> Swetym's.	<i>Kamienisty</i> Ekmidnuat's.
<i>Gorący</i> Karsztas.	<i>Konczasty</i> Smajlus.
<i>Dzieciący</i> Waykiszkas.	<i>Koscisty</i> Kauhuat's.
<i>Xialgocy</i> Kunigaykaszyczkas.	<i>Kowashowaty</i> Ruksztus.
<i>Wszachmogocy</i> Wisagalis.	<i>Mglisty</i> Miglot's.
<i>Wrzący</i> Werdans,	<i>Podługowaty</i> Pailgas.
<i>Cuły</i> Swetym's.	<i>Popielaty</i> Pilkas.
<i>Ceczy</i> Iszdubias, tuszczias.	<i>Przekłety</i> Prakeyktas.
<i>Ręczy</i> Greytas.	<i>Schowaty</i> Szokol's.
<i>Blady</i> Iszbalas.	<i>Skrzydlasty</i> Sparnot's.
<i>Chudy</i> Kudas.	<i>Świąty</i> Sawentias.
<i>Gniady</i> Bérnas.	<i>Szczerbaty</i> Szuket's.
<i>Młody</i> Jaunas.	<i>Thusty</i> Kiebus.
<i>Twardy</i> Kietas.	<i>Tędownaty</i> Raupnat's.
<i>Bogaty</i> Bagot's.	<i>Twardousty</i> Kieiburnis.
<i>Żółty</i> Gialton's.	<i>Węzłowaty</i> Maxguatas.
<i>Częsty</i> Tankus.	<i>Zozowaty</i> Zwayras.
<i>Czysty</i> Czystas.	<i>Długi</i> Jlgas.
<i>Gęsty</i> Tyrasztas.	<i>Drogi</i> Brangus.
<i>Oczywisty</i> Matom's.	<i>Nagi</i> Nuogas.
<i>Prosty</i> Tiesus, prastas.	<i>Srogi</i> Sragus.
<i>Złoty</i> Auksinis.	<i>Ubogi</i> Ubagas.
<i>Błotnisty</i> Balot's.	<i>Cichy</i> Tytus.
<i>Brodaty</i> Barzdot's.	<i>Głuchy</i> Kurczias.
<i>Bruchy</i> Trapus.	<i>Lichy</i> Putaykis.
<i>Płochy</i> Baygus.	<i>Słodki</i> Saldus.
<i>Suchy</i> Sausas.	<i>Staroświecki</i> Senowiszkas.
<i>Anielski</i> Aninaliszkas.	<i>Świecki</i> Swictyszkas.
<i>Babski</i> Bobiszkas.	<i>Szeroki</i> Platus.
<i>Bliski</i> Artus.	<i>Taki</i> Tok's.
<i>Bozki</i> Diewiszkas.	<i>Wązki</i> Siuras.
<i>Bratoroki</i> Broliszkas.	<i>Wielki</i> Didelis.
<i>Brzydki</i> Bjanrus.	<i>Wszelaki</i> Wisok's.
<i>Cienki</i> Laybas.	<i>Wysoki</i> Auksztas.
<i>Ciężki</i> Sunkus.	<i>Biały</i> Baltas.
<i>Daleki</i> Tolim's.	<i>Coty</i> Cziel's.
<i>Dzieciński</i> Waykiszkas.	<i>Ciepły</i> Szyltas.
<i>Dziki</i> Girynis.	<i>Coty</i> Jautus, budrus.

3 pav. [Motiejus Pranciškus Marcinskis,] *Grammatyka Polska dla Litwinów*, 1833, 40: puslapis su formomis *Iszbalas, Jlgas; Jaunas, Jautus; Iszdubias;* VUB, sign.: L_R 755

nuostatos panašios tuo, kad abu išsiduoda gerai supratę spaustuvininkų pareiga esant tiksliai atspausdinti raides <I> ir <J>, tad patys to daryti ne(pa)darė. Tačiau, matyt, ten, kur galėjo įtarti spaustuvininką suklysiant, bandė pagudrauti: Grosas rašė <i> mažąją, bet padidintą, Sutkevičius žymėjo <Ij> vietoj <J>.

Mažiausiai dėmesio į <I> ir <J> distribuciją kreipė Kiprijonas Nezabitauskis ir Antanas Savickis. Nezabitauskis tiems patiems garsams žymėti tevarčiojo <I>, o Savickis – <J>. Nors Nezabitauskis buvo pradėjęs rašyti žodyną, bet net amžininkai (Dionizas Poška, Ivanas Loboika) atkreipė dėmesį į nevykusį jo naujadarų kūrimą, lingvistinį neišmanymą.

2.3. PENKTASIS DEŠIMTMETIS

2.3.1. KAZIMIERAS PRIALGAUSKIS, 1846. Ryškesnių pokyčių penktąjį dešimtmetį nematyti. Štai Kazimieras Prialgauskis 1846 metais gavusiame cenzūros leidimą rankraštyje *Naujas altorius*³² raidžių <I> ir <J> neskyrė, tiesiog žymėjo <I>, plg. [i]: *Idant 75, Ir 58, Ira 53, 101, Iszganitojau 44, Iszganitojaus 97, Iszganitojuy 45, Isztiesiu 99*; taip pat [j]: *Iey 53, 56, 59, 71, 73, 87(2x), Iem 42, Iezau 87, Iezusu 42, Io 79(2x), 93(4x), 94(2x), 95, 100(2x), Ionas 42*.

Nors dažniausiai abiem pozicijoms Prialgauskis varčiojo vien <I>, tačiau kartais epizodiškai pabandydavo parašyti ir <J>: *Jem 98, Ji 67, 98, Jo 69, 98(3x), 93(2x)*. Tai ypač matyti iš 98 puslapyje nurodytų pavyzdžių, kur Prialgauskis net penkis kartus parašė didžiąją <J>; jo neįgudimą rašyti šią raidę rodo ir tai, kad kiekvienu atveju jos išriestos kiek skirtingo piešinio, tarsi ieškant geresnės raiškos, tarsi pratinantis prie jos. Taip pat svarbūs du atvejai p. 67 ir 69 (čia ir šiaip visas tekstas kur ne kur taisyti): ten du kartus netvirta ranka <I> pataisyta į <J> (matyt, paties Prialgausko).

Akivaizdu, kad Prialgauskis dar iš esmės varčiojo vieną ženklą <I>, nors keliose vietose pabandė praktikuotis ir išriesti spausdintoms knygoms įprastą <J>.

2.3.2. MOTIEJUS VALANČIUS, 1848–1875. Motiejus Valančius *Žemaičių vyskupystės* rankraštyje (1848, 1 dalis)³³ visur parašė vieną tą pačią raidę <I>. Plg. [i]: *Isz to 'iš to' 35, PARSKIRIMAS 5. Istejgims Žemajtiu wiskupistes 35, WISKUPISTE, antr.; taip pat [j]: Iagiełta 35, Ionuŝą 122, Ioswajniu 119, Iurgiuj 122 ir kt. Palyginus su to meto Juozapo Zavadskio spaudiniu³⁴ matyti, kad nors rankraštyje neskirta, spaustuvininkai labai gerai padarė tai patys, pvz.: *Karalaus Io mileftas**

32 [Kazimieras Prialgauskis,] *Naujes Attorius arba Surynkimas Parsegieimu yr Maldu pri Spawiednes, Kamunyjes Szwetos, diel Lygonu yr Myrsztancziu [...]* par Kunega Kazimiera Pryalgawski Kamendoriu Mosiede Bažniczes [1846] (rankraštis saugomas LMAB RS, sign.: f. 9 – 3231).

33 [Motiejus Valančius,] *ŽEMAITIU WISKUPISTE, Aprasze Kunegs Motiejus Wołon-*

czauskis, Dalis 1. Su tobliczioms. Wilnuo Iszspaufta pas N. N. [1848] (rankraštis saugomas LMAB RS, sign.: f. 18 – 88/1–2).

34 [Motiejus Valančius,] *ŽEMAJTIU WISKUPISTE APRASZE K. Motiejus Wołonczewskis. Dalis I. Su Tobliczioms. Wilniuj. Spaustuwieje Juozapa Zawadzki. 1848.*

arklininks 122 (išspausdinta: *Karalaus Jomilestas arklininks* 148); *liepe Iurgiuų Liepaczynskių Warniu pralotuj, apskufti Ionufzą Radziwiłłą* 122 (išspausdinta: *liepe Jurgiuų Liepaczynskių Warniu pralotuj, apskusti Jonuszą Radziwiłłą* 148). Taip pat Juozapo Zavadskio spaustuvė darė su spausdinamomis šios Valančiaus knygos priedų lentelėmis, plg.: *Iokubawa* [...], *Ioniszkies* [...], *Iohaniŝkieliu* [...], *Ionapole* [...], *Ioswajniu* [...], *Itakiu* [...], *Iurborga* [...], *Iudrienu* [...] 190 (išspausdinta atitinkamai: *Jokubawa* 284, *Joniszkies* 284, *Johaniszkieleu* 284, *Jonapole* 284, *Joswajniu* 286, *Hakiu* 286, *Jurborga* 286, *Judrienu* 286).

Pasižiūrėjus į daug vėlesnius Valančiaus rankraščius, matyti panaši grafika. Savo ranka rašytame ganytojiškame 1867 metų kovo 8 dienos laiške (kažkodėl parengėjai mano, kad tai ne Valančiaus originalas, nors rašysena akivaizdžiai matyti esanti jo)³⁵ Valančius ir tada tebevartojo vienos formos raidę <I>, plg. [i]: *Ishmokina* 181 bei [j]: *Ius* 181, 182.

Neėmė Valančius vartoti raidės <J> ir prieš mirtį, apie 1875 metus rašytame testamentiniame laiške liaudžiai (Valančius 2000, 184–198), plg. [i]: *Indioj* 196 (išbrauktas), *Ir* 196, 198, *Ira* 192, 193; taip pat [j]: *Iaponioj* 196, *Iaunumene* 190, *Iej* 189, 194, *Iezaus* 188, *Ius* 187.

Taigi atrodo, kad Valančius visą gyvenimą rašė tik raidę <I> ir niekada neįsivedė <J>.

2.3.3. ANTANAS TATARĖ, 1849. Taip pat Antanas Tatarė³⁶ 1849 metų *Šventoje ir pagirtoje rodoje* neskyrė šių raidžių, visur žymėjo tą pačią <I>, plg. [i]: *Ir* 36, 37, 39, *Ira* 22, *Istatimo* 23, *Isz* 29, 33, 35 (plg. 4 pav.), *Iszrado* 49, *Izaokas* 23; taip pat [j]: *Iakubuy* 23, *Iey* 32, 39, *Iie* 28, 41, *Io* 34, *Iona* 35 (plg. 4 pav.), *Ionas* 33, 35(3x) (plg. 4 pav.).

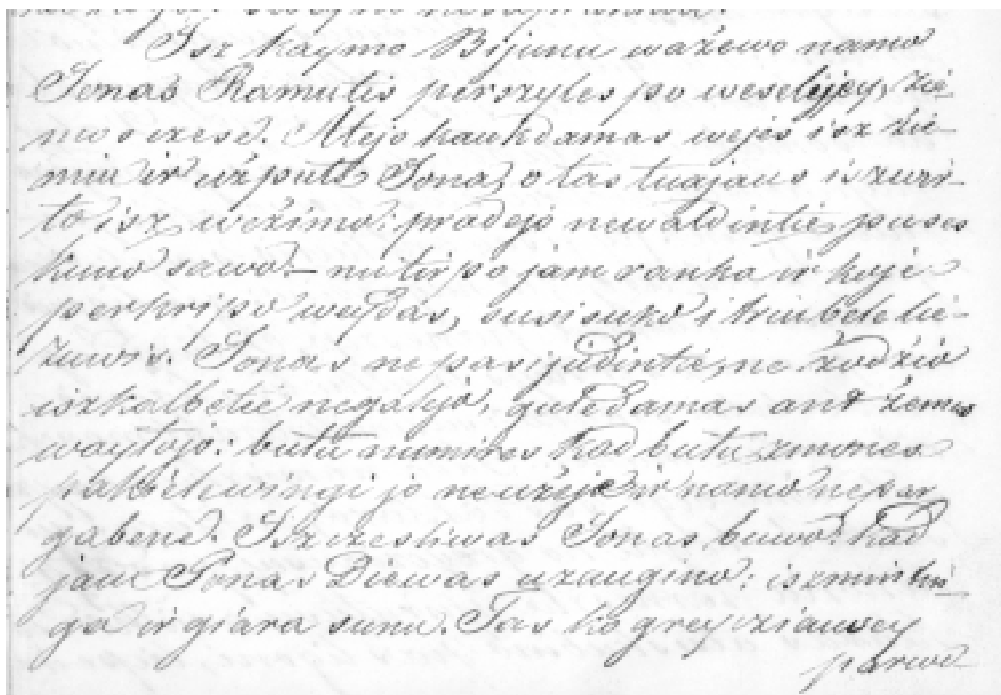
Antra vertus, reikia atkreipti dėmesį į Tatarės rankraščių antraštes (šio ir kito tų pačių metų jo veikalo *Pamokslai gražių žmonių* antraštės yra nufotografuotos ir įdėtos į knygą *Pamokslai išminties ir teisybės*³⁷, 3 ir 6 įklija). Tai labai gražiai, su dailininko užmoju beveik vien didžiosiomis raidėmis išrašyti tekstai, imituojantys spausdintų to meto knygų antraštes. Įstabu, kad tose antraštėse vartojama kiek kita rašyba nei pačiame rankraščių tekste (*i* dvibalsius tekste Tatarė rašė su <y>, o pavadinimuose rašoma su <J>, plg. *ATEJNANCZEME* 3 įkl., *DIDELEJ* 6 įkl., *DIEWOBAJMINGU* 6 įkl., *ISZCZESLIWAJS* 3 įkl., *PAMOKSLAJ* 3 įkl., *WAKIELEMS* 3 įkl.) Iš šių pavyzdžių taip pat matyti, kad antraštėse skiriamos raidės <I> ir <J> (dar plg. *KLAUSINEJE* 6 įkl.), nors Tatarė jų neskyrė. Vadinas, esama didelės tikimybės, kad antraštės taip dailiai nupieštomis raidėmis yra ne paties Tatarės. Jų piešėjas imi-

35 Motiejus Valančius, *Ganytojiški laišakai*, parengė Vytautas Merkys, Birutė Vanagienė, Vilnius: Žara, 2000, 179–182.

36 [Antanas Tatarė.] SZWENTA IR PAGIRTA RODA DEL ISZMINTINGU GRAŽIU IR DIEWOBAJMINGU ŽMONIU [...] Para-

szyta metuase 1849 nog užgimimo Chrystuso Pono (rankraštis saugomas VUB RS, sign.: f. 1 – D 14).

37 Antanas Tatarė, *Pamokslai išminties ir teisybės*, parengė Jonas Pilypaitis, Birutė Vanagienė, Vilnius: Vaga, 1987.

4 pav. [Antanas Tatarė,] *Szwenta ir pagirta roda*, 1849, 35:
 fragmentas su formomis *Isz, Ionas* (3x), *Iona*;
 VUB RS, sign.: f. 1 – D 14

tavo spausdintų knygų antraštes, dėl jų specifinės stilistikos ir įvedė autoriui Tatarėi nebūdingą <J>.

2.3.4. PRANAS SAVICKIS, 1847. Pranas Savickis dviejuose 1847 metų vasario 20 dienos eilėraščiuose (šeši puslapiai, rašyta Kamajuose³⁸) grafemų <I> ir <J> irgi neskyrė, visada rašė tą patį ženklą (atstatytiną kaip <I>). Plg. [i]: *Ir* 3 'ir', *Ira* 3 'yra', *Isznika* 4 'išnyko', *Izgiert'* 3 'išgert'; taip pat [j]: *Ia* 4(3x) 'jo' (plg. greta mažosiomis raidėmis rašomą *ja* 2, 4 'jo').

2.3.5. Matyti, kad penktasis dešimtmetis nieko iš esmės nepakeitė, skiriančių rankraščiuose raidės <I> ir <J> autorių neatrodo padaugėjęs. Nei Kazimieras Prialgauskis, nei Motiejus Valančius, nei Antanas Tatarė, nei Pranas Savickis nevartojo dviejų skirtingų <I> ir <J>, jiems pakako raidės <I> tiek garsui [i], tiek [j] žymėti.

38 [Pranas Savickis,] *Poezije Litewskie F. Sawickiego.* (Artykuł nadesłany.) 1847 Metosi 20 Dienoj untra Menesia Kamajos pa-

raszita (rankraštis saugomas LMAB RS, sign.: f. 27 – 50).

2.4. ŠEŠTASIS DEŠIMTMETIS

2.4.1. LAURYNAS IVINSKIS, 1847–1879. Šeštajame XIX amžiaus dešimtmetyje matyti ir ryškėjančių pastangų rankraščiuose rašyti <I> ir <J>. Laurynas Ivinskis 1847 metų *Robinsono Kruzoe*³⁹ vertimo rankraštyje dar nevartojo dviejų skirtingų raidžių garsams [i] ir [j] žymėti, terašė vieną <I>, plg.: [i]: *Ilgio* 64, *Ipuòlau* 5, *Ira* XVI, *Isz* III, 59, *Iszėjo* 57, *Iwińskis* III, *Iwejki* 63; taip pat [j]: *Iemiâu* 52, *Ierozòlimos* 57, *Ieszkòdami* 7, *Io* III, XVI, 61, 65, 74, 76, *Iog* 79. Tiesa, visai nedėsningai 65 puslapyje parašyta ir *Jis* su <J>.

Tačiau netrukus Ivinskis ėmė keisti savo nuostatą. To paties *Robinsono Kruzoe* rankraščio pradžioje įrištas ant storesnio popieriaus parašytas paaiškinimų žodynėlis. *Jis*, matyt, sudarytas jau knygą išvertus. Žodynyje matyti Ivinskio pastangų ieškoti <I> santykio su <J>. VIII puslapyje, kur surašyti [i] ir [j] garsais prasidedantys žodžiai, Ivinskis bent keturis žodžius iš pradžių parašė taip, kaip buvo įpratęs anksčiau: [i] – *Ilidis* VIII, *Iszganitojaus* VIII; [j] – *Ierolima* VIII, *Iezusas* VIII. Bet po paskutinio žodžio su <I> *Ilidis*, Ivinskis visais atvejais ėmė rašyti <J>, plg. [i] *Jnkaras* VIII, *Jrimowedinis* VIII, *Jrkłas* VIII, *Jrtis* VIII, *Jstata* VIII, *Jszgatwojimas* VIII, *Jszklestiejimas* VIII, *Jszłunka* VIII, *Jwajrus* VIII, *Jzdas* VIII; taip pat [j]: *Jures* VIII.

Matyt, 1847 metais Ivinskis jau ėmė galvoti, kad greta <I> reikia įsivesti ir raidę <J>, bet iš pradžių perlenkė lazda.

Jau maždaug 1851 metų rankraštyje *Taisyklės apie degtinės pardavinėjimą*⁴⁰ Ivinskis skyrė abi didžiąsias raides, plg. <I> [i]: *Idant* 2v, *Irena* 1r, *Istatima* 4r; taip pat <J> [j]: *Jo* 1r(3x).

1855 metais datuojamo Ivinskio *Genovaitės* rankraščio⁴¹ raidžių <I> ir <J> vartojimas irgi atskiras. Plg. <I> [i]: *Ir* 7, *Isz* antr., *Iwiński* antr.; taip pat <J> [j]: *Jé* 7, *Jin* 6(2x), *Jisaj* 6, *Jo* 2, *Jums* I, *Juozapa* antr.

Nedatuotame Ivinskio rankraštyje „Medžiaga – juodraštis lietuvių k. gramatikai“⁴² (vienoje vietoje įrašyti 1878, kitoje – 1879 metai, galbūt jie abeji ir nurodo apytikslį rankraščių kūrimo laiką) keliose vietose Ivinskio surašyta lietuviška abėcėlė. Ten yra dvi didžiosios – <I> ir <J>. Šiame rankraštyje ir praktiškai tas raides Ivinskis skiria: <J> [j]: *Juk*; ir <I> [i]: *Igĩmtis*, *Ir*, *Isz*, *Iszwowinti* (?).

Atrodo, kad didžiąją savo kūrybinės karjeros dalį, gal nuo 1847 metų, bet tikrai nuo 1851-ųjų Ivinskis rankraščiuose žymėjo <I> ir <J> bei skyrė jų reikšmę.

39 [Laurynas Ivinskis,] *ROBINSONAS Kruzoe* [...], *Isz lenkiszko liežuwio ant žiamaj-tiszskaj-lietuwiszko iszguldi* L. L. Iwińskis, 1847 года 27 Mapra (rankraštis saugomas LNB RS, sign.: PR 466).

40 [Laurynas Ivinskis, *Taisyklės apie degtinės pardavinėjimą*, 1851?] (rankraštis saugomas VUB RS, sign.: f. 1 – F 477).

41 [Laurynas Ivinskis,] *Genawejtė. Pasaka wiena tarp gražiausių ir werksmingiausių, apėj jos wargus, rupesnius ir stebuklingus Diewa*

pariedimus, kajp giariems užmok giaru, o pik-tiems atiduoda piktū. *Isz lenkiszka liežuwia iszguldita* par Ł. Iwiński, Wilniuje Spaus-tuwieje Juozapa Zawadzka, 1855 (rankraštis saugomas LLTIB RS, sign.: f. 1 – 4399).

42 [Laurynas Ivinskis,] „Medžiaga – juodraš-tis lietuvių k. gramatikai“, b. d., b. p. (rankraštis saugomas LLTIB RS, sign.: f. 1 – 644).

Tačiau nedatuotame rankraščių rinkinyje „Kalbos dalykai – žodynėlis ir kt.“⁴³ Ivinskis dažniausiai vartoja raidę <J> visais atvejais, plg. <J> [i]: *Jdrinsti, Jmstimas, Jr, Jsizrasti, Jszwaduotojis, Jszwajkiti* ir t. t. Tiesiog niekur nerašo <I>.

Tame pačiame rinkinyje esama ir skirtingos formos, skirtingo atidumo Ivinskio rašysenos (matyt, kito meto). Tie lapai veikiausiai rodo Ivinskį vartojus skirtingas raides <I> ir <J>. Tačiau garsas [i] žymėtas dvejopai, plg. *Isz, Iszkirmiėti, Ižas*, bet greta ir *Jszàtküsem, Jszdumiejusé, Jszdünziėti, Jszgniaužas, Jszsiputoti, Jžlūgti*. Dar svarbiau, kad Ivinskis vienoje vietoje parašė *Jlinkis*, bet ištaisė į *Ilinkis*, t. y. su <I>. Nors rinkinio „Kalbos dalykai“ data nežinoma, bet jis gali būti rašytas tarp 1847 ir 1851 metų, kada Ivinskis dar nebuvo griežtai apsisprendęs rašyti dviejų <I> ir <J>, bet jau bandė ir šiek tiek perlenkė į <J> pusę.

Visai taip kaip „Kalbos dalykuose“ Ivinskis vartojo raidę <J> rankraštyje *Filologija*⁴⁴ – garsui [i] žymėti: *Jgrejbimas, Jgreibtı, Jsiukatiti, Jszenia, Jsznajka* (szkoda). *Filologija* taip pat nedatuota, ją taip pat būtų galima datuoti tarp 1847 ir 1851 metų.

Kiek vėlesnis turėtų būti Ivinskio rankraštis „Gramatikos ir kt. nuotrupos“⁴⁵, kur skiriamos dvi raidės, plg. <I> [i]: *Imiegis, Imperatorinė, Irklas*; taip pat <J> [j]: *Jautis, Jonas, Joninė, Jungas, Juodbieris, Juodužis, Juodwarnis*. Tačiau čia riba tarp <I> ir <J> ne visada labai ryški, žodžiai su [i] pradžioje *Imbieras, Inbielas, Indas, Inkielinis, Ilginis* parašyti taip, kad jie gali būti interpretuoti ir kaip turintys <J> pradžioje.

Tarp šio rankraščio lapų esama taip pat nedatuotų Ivinskio pastabų (nežinia, kam skirtų), nurodančių, kaip reikėtų *spausdinti* kai kuriuos lietuviškus vietovardžius („Nazwiska do sprostowania“). Plg. *Dembawas – drukować Dembawa; Jaunikej – [drukować Jauni]kiej; Hakej – [drukować Ha]kiej; Joniszke – [drukować Jonisz]kie; Jokiszke – [drukować Jokisz]kie; Joniszskiele – [drukować Joniszkie]lej / plur; Juburkas – [drukować] Jurburkas; Iwoszkej – [drukować] Iwoszkiej*. Čia Ivinskis norėjo nurodyti, kaip spausdinti tikslias formas. Nors gal jis specialiai neketino nurodyti <I> ir <J> raidžių spausdinimo distribucijos, bet bent dviem atvejais vis tiek taip parašė: *Iagminapolis – [drukować] Jogminapolis; Ianapolis – [drukować] Jonapolis* (greta šaknies balsio <a> pakeitimo į <o>, nurodyta ir <I> pakeisti į <J>). Matyt, rankraštis rašytas jau tada, kai Ivinskis buvo galutinai apsisprendęs skirti <I> ir <J> raides pagal funkciją.

2.4.2. JUOZAPAS ČIULDA, 1854. Labai ryškiai <I> ir <J> atskyrė Juozapas Čiulda 1854 metų gramatikos rankraštyje *Samprotavimai apie žemaičių kalbos gramatikos taisykles*⁴⁶, plg. <I> [i]: *Irgi 72v, Istoryja 9v, Izopas 9v*; taip pat <J> [j]: *Jau*

43 [Laurynas Ivinskis,] „Kalbos dalykai – žodynėlis ir kt.“, b. d. (rankraštis saugomas LLTIB RS, sign.: f. 1 – 641).

44 [Laurynas Ivinskis,] *Filologija*, b. d. (rankraštis saugomas LLTIB RS, sign.: f. 1 – 639).

45 [Laurynas Ivinskis,] „Gramatikos ir kt. nuotrupos“, b. d. (rankraštis saugomas LLTIB RS, sign.: f. 1 – 642).

46 [Juozapas Čiulda,] *Pomysł o prawidłach grammatycznych języka żmudzkiego*, 1854 (rankraštis saugomas LNB RS, sign.: f. 25 – 184).

73r, *Jeronimas* 9v, *Jog* 71r. Tokią griežtą distinkciją patvirtina ir lenkiškas Čiuldos gramatikos metatekstas, plg. *Iloczasio* 67r, *Imięstowach* 45r, *Inflantach* 1r bei *Jafeta* 1r, *Jedni* 1r, *Jeśli* 1r, *Językiem* 2r.

Išlikęs metais vėlesnis antrasis tos pačios gramatikos irgi Čiuldos rašytas rankraštis *Trumpi samprotavimai apie žemaičių kalbos gramatikos taisykles*⁴⁷ patvirtina tą patį griežtą skyrimą, plg.: <I> [i]: *Imket* 83v, *Ira* 58r, 58v, *Istoryja* 11r, *Izopas* 11r; taip pat <J> [j]: *Jagiela* 35v, *Jem* 49r, *Jezus* 58r, *Jis* 49r, *Jo* 49r, *Jūrė* 35r, *Jūzis* 35r, *Jūzupa-wiczė* 35v.

Raidės <J> nuleistinė Čiuldos visada rašoma ryškiai ilgesnė už <I> nuleistinę. Čiulda buvo vienas iš atidesnių ir kruopštesnių to meto rašto žmonių, ir jis griežtai įdiegė į savo rankraščius <I> bei <J> papildomąją distribuciją.

2.4.3. EDVARDAS JOKŪBAS DAUKŠA, ~1852–18... Edvardas Jokūbas Daukša eilėraščių rinkinėlio rankraštyje⁴⁸ apie 1852–1856 metus raides <I> ir <J> taip pat rašė skirtingas. Pavyzdžiui, <I> [i]: *Isv'idis* 120 bei <J> [j]: *Jaj* 268, *Jauna* 121, *Javnaj* 120.

Taip pat po 1856 metų datuojamame gramatikos rankraštyje *Trumpa kalbmokslė liežuvio lietuviško*⁴⁹, kuris visas rašytas Edvardo ranka (nors teksto autorystė paprastai iš tradicijos skiriama jo tėvui Kazimierui Kristupui), rašoma <I> [i]: *Inglis* 137, *Isirišs' u* 81, *Isirižs' u* 81, *Išradimas* 133, 134; taip pat <J> [j]: *Jiemingi* 141, *Jokubas* 137, *Jonas* 137, *Jūku* 136.

Akivaizdu, kad Edvardas Jokūbas Daukša buvo apsisprendęs tiksliai skirti raides <I> ir <J> pagal garsus [i] ir [j], kaip darė ir to meto spaustuvininkai.

2.4.4. SIMONAS DAUKANTAS, PO 1838–1856. Ankstyvesniuose Simono Daukanto rankraščiuose, pavyzdžiui, po 1838 metų datuojamame *Mažajame lenkų–lietuvių kalbų žodyne*⁵⁰, didžiosios <I> ir <J> neskirtos. Raidės forma rašyta su ilga nuleistine, todėl ji čia atstatyta į <J>, ne į <I>. Daukantas lietuviškus ir lenkiškus žodžius žymėjo analogiškai, plg. [i]: *Jndych* 46v, *Jszganitojaus* 26r ir [j]: *Jausaus* 26r, *Jest* 37r 'gestas'.

Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas (apie 1850–1856)⁵¹ rodo tam tikrą Daukanto požiūrio poslinkį. Nauja raide prasidedantį žodyno skyrių jis paprastai užrašyda-

47 [Juozapas Čiulda, *Krótkie pomysły o prawidłach grammatycznych języka Żmudzkiego*,] 1855 (rankraštis saugomas Poznanės universiteto bibliotekoje, sign.: 3262).

48 [Edvardas Jokūbas Daukša, *Eilėraščių rinkinėlis, 1852–1856*] (rankraštis saugomas LLTIB RS, sign.: f. 1 – 2155).

49 [Kazimieras Kristupas Daukša,] *W imię JEGO Wiecznego. Krótka Grammatyka języka litewskiego po polsku wyłożona przez Kazimierza Krzysztofa Daukszę. Trumpa Kalbmokslė liežuvio lietuviško (ližuvó lítu-*

viško) lenkiškaj išguldita pear Kaz'ų (Kazimier'ų) – Kris'ų (Krištap'ų) Daukši, b. d. (rankraštis saugomas VUB RS, sign.: f. 119 – 516). Apie jos datavimą žr.

Giedrius Subačius, „Kazimiero Kristupo Daukšos žodynas“, *Blt* 27(1), 1991, 65.

50 [Simonas Daukantas, *Mažasis lenkų–lietuvių kalbų žodynas*, po 1838] (rankraštis saugomas LLTIB RS, sign.: f. 1 – 13).

51 [Simonas Daukantas, *Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas* 1, apie 1850–1856] (rankraštis saugomas LLTIB RS, sign.: f. 1 – 12).

vo didžiąja raide, pvz., *E* 281, *F* 293, *G* 323, *H* 395 ir kt. Tačiau kai priėjo prie garsų [i] ir [j] – perėjo prie mažųjų ir užrašė *i j* 416. Matyti, kad Daukantas nesumetė, kaip rankraštyje geriau atskirti didžiąsias <I> ir <J>, todėl užrašė mažąsias. Jis neišskaidė lenkiškų žodžių, prasidedančių tomis raidėmis, į atskirų raidžių skyrius (žinoma, jis automatiškai perėmė savo žodyno prototipo Stanisławo Ropelewskio žodyno skaidymą).

Noras pažymėti ir tą, ir kitą raidę rodo Daukantui šiek tiek rūpėjus atkreipti dėmesį į jų skirtumą. Tačiau greta įprastos <J> Daukantas nesugalvojo rašyti raidės <I>, vietoj jos ėmė rašyti labai didelę mažosios <i> formos raidę, pvz., lenkiško registro žodžiai *im* 444 ‘jiems’, *imaginacyiny* 444, *imienie* 445, *imiesłow* 445, *imperator* 445, *indostanski* 447. Toks <i> mažosios didinimas buvo matyti ir Groso gramatikoje (žr. 2.2.4.). Didžiąją <J> Daukantas stengėsi rašyti ten, kur lenkų kalboje tariama [j], pvz.: *Jasno* 424, *Jednooki* 432, *Jeleń* 437, *Jezus* 441. Vis dėlto ir stengdamasis atskirti Daukantas nemažai pripainiojo, jam įprasta <J> buvo parašyta ir ten, kur reikia tarti [i], pvz.: *Jgła* 442, *Jle* 443, *Jmie* 445, *Jndostan* 447.

To Didžiojo žodyno rašymo laiku kituose tekstuose Daukantas irgi tevartojo vieną ženklą <J> (su ilga nuleistine). Pavyzdžiui, Daukanto nurašytas Valančiaus tekstas 1852 metais⁵² teturi <J>, plg. [i]: *Jr* 173 (plg. atitinkamą mažąją raidę <i>: *ir* 174, 175, 176 ir kt.), *Jsz* 163 (plg. mažąją *isz* 175), *Jszganitojaus* 156, *Jzaiosziaus* 183, *Jzganitojas* 157 (plg. mažąją *izganituju* 160); taip pat [j]: *JEzus* 177, *Jo* 161, *Jona* 160, *Judoszius* 162.

Vadinasi, Daukantas buvo pastebėjęs <I> ir <J> raidžių skirtingumą (tai matyti iš Didžiojo žodyno), tačiau tevartojo vieną <J>. Atrodo, jam ypač rūpėjo pabrėžti raidžių skirtumą ten, kur galėjo įtarti spaustuvininą galėsiant jas supainioti. Panašu, kad Daukantas, kaip ir Grosas bei Sutkevičius, suprato pačius spaustuvininus privalant tas raides parinkti pagal funkcijas ir kad jam pačiam to daryti rankraštyje nesą reikalo.

2.4.5. AMBRAZIEJUS KAŠARAUSKIS. Maždaug XIX amžiaus vidurio rankraštiniame Ambraziejaus Kašarauskio rinkinyje *Litvanica*⁵³ raidžių <I> ir <J> pasiskirstymas kitoks. Plg. <I> [i]: *Ingis* 36v(39v), *Ipatingas* 37v(40v), *Ips*, *ipsas* 32v(35v), *Istigis* 37v(40v), *Isz* 32r(35r), *Iszdweres* 40r(43r), *Iszilgaj* 61r(65r), *Iszlīnas lit.* 37v(40v), *Iurštas* 45r(48r), *Izas* 45r(48r) ‘ižas’; taip pat <I> [j]: *Iaunius* 45r(48r), *Iautmajnis* 40r(43r), *Ieng* 45r(48r).

Raidę <J> Kašarauskis taip pat vartojo dviem garsams žymėti, plg. [i]: *Jdariti* 34r(37r), *Jkrimsti* 33v(36v), *Jminamas* 33r(36r), *Jnkaras* 61r(65r), *Jpats*, *Jpati* 39v(42v), *Jplākinti* 32v(35v), *Jr* 33r(36r), *Jriniete* 36v(39v), *Jrklas* 45r(48r), *Jrti* 45r(48r), *Jrti-*

52 [Motiejus Valančius.] ŽIWATAS JEZAUS KRISTAUS. WIESZPATIES MUSU. ARBA ISTORIJE NAUJOJE ISTATIMA, ISZ-SPAUSTA Wilniuj Spaustuwiej N. N. 1853 (rankraštis saugomas LMAB RS, sign.: f. 18 – 57). Plačiau žr. Giedrius Subačius,

„Simonas Daukantas – Motiejaus Valančiaus raštininkas“, *ALt* 1, 1999, 85–95.
53 [Ambraziejus Kašarauskis,] *Litvanica czyli Wiadomości o Litwie* zebrane przez S.p. Ks. Ambrożego Kossarzewskiego (rankraštis saugomas LNB RS, sign.: f. 24 – 15).

si 61r(65r), *Jszkekszinis* 35r(38r), *Jszlina lit.* 37v(40v), *Jszlīnas* 36r(39r), *Jszpanti-ti* 35r(38r), *Jszpumpes* 39v(42v), *Jszpūsti* 33v(36v), *Jszsiskieti* 34v(37v), *Jwinskięgo* 36r(39r), *Jwińskieęgo* 32r(35r), 40r(43r) ir [j]: *Jakszkotis* 33r(36r), *Jaukintinis* 32r(35r), *Jaunimas* 33v(36v), *Jaunutis* 45r(48r), *Jėwelis* 32v(35v), *Juodwergis* 33v(36v).

Vadinasi, Kašarauskis rašė abiejų formų raides, tačiau neskyrė jų reikšmių. Ryškus nevienodumo pavyzdys yra *Iszlīnas lit.* 37v(40v) ir *Jszlina lit.* 37v(40v), *Iaunius* 45r(48r) ir *Jaunutis* 45r(48r), *Iusiszkas* 61v(65v) ir *Jusiszkis* 61v(65v), kur abiejų žodžių pirmųjų raidžių fonetinės reikšmės tapatumas akivaizdus.

Negalima sakyti, kad Kašarauskis nebūtų pažinęs (iš spausdintų tekstų) raidžių <I> ir <J> specifikos, tačiau taip pat nepasakysi, kad jam būtų rūpėję žymėti kaip spaudiniuose. Grafiškai galima atskirti du Kašarauskio ženklus <I> ir <J>, bet ne jų funkcijas.

Kaip akivaizdžiai nustatė Ona Kažukauskaitė⁵⁴, dėl Kašarauskio rankraščio raidžių <I> ir <J> specifikos Kazimieras Būga ten vietoj *Ivinskio* (*Jwińskieęgo* 32) pavardės perskaitė *Jumskio* (*Jumskieęgo) (raidės <J> nuleistinė toje vietoje tikrai gana ilga). Būgą turbūt suklaidino jo paties metui jau įprasta <I> ir <J> distribucija. Kadangi Būga iš Kašarauskio darytų išrašų paskelbė to neva *Jumskio* žodyno ištraukų⁵⁵, tai tas žodynas ir jo autoriaus asmenybės paslaptį ilgai, apie 80 metų, klaidino lietuvių leksikografijos istorikus. Tik dabar Kažukauskaitė išsprendė jo bylą, išbraukė iš istorijos *Jumskį* su visu jo žodynu.

2.4.6. JONAS JUŠKA, 1852–1863. Jonas Juška nedatuotame rankraštyje *Kninga dėl mokymos lietuviško liežuvio*⁵⁶ (t. y. knygoje, skirtoje mokytis lietuvių kalbos), ilgame panašios rašysenos tekste, dar neskyrė abiejų raidžių, visur rašė <I>, plg. [i]: *I* 7, *Idant* 47, *Ilgi* 6, *Ir* 9, 10, 11, 34, 35, 47, 53, 56; taip pat [j]: *Iam* 61, *Iauni* 11, *Iaunu* 29, *Iautis* 57, *Iej* [nelabai aišku, ar ne <J>] 53, *Ii* 61, *Iis* 61, *Io* 48, 61, *Iojėjas* 56, *Iokjau* 10, *Iudvarnis* 37.

Tačiau, kaip matyti iš grafinio vaizdo, redagavimo, teksto išdėstymo stilistikos, kitu laiku rašyti keturi puslapiai (p. 1–4; galbūt jie pakeitė redaguotus anksčiau buvusius puslapius) jau demonstruoja esančią papildomąją raidžių <I> ir <J> distribuciją, plg. <I> [i]: *Istarims* 1 [<I> taisyta iš <J>!], 3; ir <J> [j]: *Jegu* 4. Labai svarbu, kad Juška čia išvardija visą abėcėlę ir joje aiškiai atskiria <I> bei <J> raides (p. 1).

Norint nustatyti Juškos apsisprendimo rašyti dvi raides datą, reikėtų tiksliau datuoti patį rankraštį. Tai padaryti nelengva. Juškos kūrybos tyrėja Birutė Tolutienė sako, kad „I. Sreznevskis [...] apie 1852 m. jį paragino tyrinėti lietuvių kalbą“⁵⁷, kad Jonas Juška „1863 m. įteikė Rusijos Mokslų Akademijai [...] rusų kalba parašytą lietuvių kalbos gramatiką, kurią skyrė grynai praktikos reikalui – padėti lietuviams

54 Ona Kažukauskaitė, „*Jumskio* žodyno mįslė“, pranešimas konferencijoje „Leksikografijos ir leksikologijos problemos“, Vilnius, 2002 06 07.

55 K[azimieras] Būga, „Išrašai iš žemaičio *Jumskio* žodyno“, *TŽ* 1, 1923, 352–366.

56 [Jonas Juška,] *Knįga dėl mokimos Lietuviško Liežuvio*, b. d. (rankraštis saugomas LLTIB RS, sign.: In.R – 2192).

57 B[irutė] Tolutienė, „Antanas Juška leksikografas“, *LiK* 5, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1961, 124.

ir rusams mokytis lietuvių kalbos“ (Tolutienė 1961, 126). Tada, kai Akademija atmetė jo gramatiką, „J. Juška daugiau lingvistinių darbų neberašė“ (Tolutienė 1961, 128). Atrodo, kad rankraštis *Kninga dėl mokymos lietuviško liežuvio* turėjo atsirasti tarp 1852 ir 1863 metų, galbūt anksčiau už gramatiką. Vadinasi, tikėtiniausia Jono Juškos perėjimo nuo vienos <I> prie papildomosios distribucijos <I> su <J> laikotarpis ir būtų 6-asis XIX amžiaus dešimtmetis.

2.4.7. KAZIMIERAS SKRODZKIS, 1855. Kazimieras Skrodzakis 1855 metais apčiuotame rankraštyje *Trumpas katekizmas* irgi vartojo tik vieną <I>. O spaustuviniškai jo <I> išskaidė į dvi grafemas <I> ir <J>⁵⁸.

2.4.8. PURPURA. Maždaug XIX amžiaus vidurio rankraštyje *Purpura*⁵⁹ taip pat iš esmės vartojo tik vienos formos raidę <I>, plg. [i]: *Ira* 7v, *Isykunysiema* 8r, *Iszganitoj* 8r; taip pat [j]: *Iezau* 5r, *Iezusa* 6v, *Ionu* 4v. Tiesa, pavyzdžiui, tuose pavadinimo žodžiuose, kurie rašomi tik didžiosiomis raidėmis, autorius rašė ir padidintą mažosios <i> raidės formą su tašku viršuje, pavyzdžiui, *AFĪERAWOTA* antr., *DAWGĪALY* antr., *YSZGANĪMA* antr. Taškas virš <i> turėjo nepalikti jokių abejonių (pavyzdžiui, spaustuviniškai), kad čia yra būtent raidė <i>. *Purpuros* nurašytojo pastangos šiek tiek primena Groso ir vėlyvojo Daukanto mėginimus palikti užuominų spaustuviniškai.

2.4.9. Šeštasis XIX amžiaus dešimtmetis rodytų tam tikrą pagausėjimą apsisprendimų žymėti rankraštyje dvi grafemas <I> ir <J> bei skirti jas pagal garsus [i] ir [j]. Labai griežtai abi raides diferencijavo Čiulda. Ivinskis, Juška turbūt maždaug apie tą laiką apsisprendė vietoj vienos raidės riesti dvi.

Daukantas ir *Purpuros* nurašytojas palikinėjo neryžtingus pėdsakus spaustuviniškai, kad atpažintų [i] ir [j] jų rankraščiuose, panašiai kaip anksčiau Grosas ir Sutkevičius. Tačiau patys tevirtavo po vieną grafemą.

Kašarauskis rašė abi raides, bet neskyrė jų reikšmių, tad jo apsisprendimas lyg tarpinis tarp dviejų raidžių pasirinkimo ir neatpažinimo. Dvi raidės jam buvo kaip ornamentas.

Skrodzkiui <I> ir <J> raidžių skyrimas, atrodo, dar nerūpėjęs.

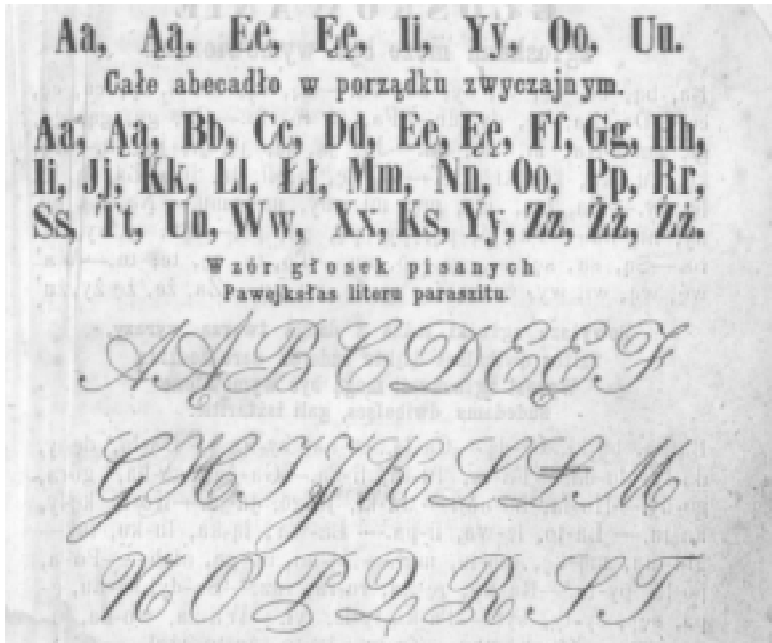
2.5. SEPTINTASIS DEŠIMTMETIS

2.5.1. MOTIEJUS PRANCIŠKUS MARCINSKIS, 1861. Septintojo dešimtmečio pradžioje (1861) pasirodė antrasis Motiejaus Pranciškaus Marcinskio

⁵⁸ Plačiau žr. Giedrius Subačius, „Spaustuviniškai įtaka rašybai ir jos standartams“, *ALT* 3, 2001, 138.

⁵⁹ *PURPURA ISZGANIMA MUKOS IEZUSA* [...] (rankraštis saugomas LLTIB RS, sign.: f. 11 – 356). Dėl šio rankraščio da-

tavimo plg. Regina Venckutė, Giedrius Subačius, rec.: a) *Aleksas Girdenis, Danutė Girdenienė, 1759 metų „Ziwato“ indeksas* (1997), b) *1759 metų „Ziwatas“*, parengė Aleksas Girdenis, Petras Skirmantas (1998), *ALT* 1, 1999, 196–197.

5 pav. Motiejus Pranciškus Marcinkis, *Grammatyka Litewsko-Polska*, 1861, 5: fragmentas su atspausdinta rankraštine abėcėle, turinčia I, J

gramatikos leidimas⁶⁰ (apie pirmąją kalbėta 2.2.8.). Antrajame jau labai aiškiai deklaruojama rankraštine (sic!) dviejų skirtingų raidžių rašyba, t. y. abėcėlėje atspausdintos pieštos raidės taip, kaip turi būti rašoma ranka: <I> ir <J> (p. 5; plg. 5 pav.).

Matyti, kad 1861-aisiais Marcinkis jau ir savo rankraštyje buvo rašęs ne vieną <J> raidę kaip 1833 metais, o dvi skirtingas <I> ir <J>.

2.5.2. BOLESLOVAS GEDGAUDAS, 1860. Boleslovas Gedgaudas, 1860 perrašęs *Šventųjų žyvatų ir Jėzuso pono ir švenčiausios Marijos panos*⁶¹, neskyrė dviejų raidžių, visur rašė <I>, plg. [i]: *Ilgay 4, Ir 63, Isz 8, Iszeio 9, Iskur 2, Iszganitoias 1, Iszganitoja 1*; taip pat [j]: *Ieruzolima 2, IEZUSA 1, Iózopow 1, Iurgis 102, Iurgiu 102*. Raidės <J> Gedgaudas nerašė visai.

60 [Motiejus Pranciškus Marcinkis,] GRAMMATYKA LITEWSKO-POLSKA. GRAMATIKA ARBA SPASABAS ISZSIMOKINIMO LENKISZKOS KALBOS PARASZITA PER MOTIEJU FRANCISZKA MARCIŃSKA, WARSZAWA. DRUKARNIOJE KUNIGU MISSIONORIU PAS SZWENTA KRIŽIU. 1861.

61 [Boleslovas Gedgaudas,] SWĘNTUIU ZIWATAS yr IEZU[S]A Pono yr SWYN-CZIAUSYS MARIOS Panos Isz Kningu s Iszraszitas Par Bolesława Gedgawda Metusy 1860 Kowa Mienesie 9 Déno (rankraštis saugomas Torunės universiteto bibliotekoje, sign.: R. 373. II).

2.5.3. MYKOLAS GODLIAUSKIS, 1861. Mykolas Godliauskis 1861 metų vasario 2 dienos laiške Laurynui Ivinskiui⁶² vartojo <J> raidę, plg. [i]: *Jsz* 2v, *JWinskie* 2r; taip pat [j]: *Jejgu* 2v, *Jomilista* 2v. Panašiai ir nedatuotame *Konrado Valenrodo* vertime⁶³, plg.: [i]: *Jbruko* 18r, *Jlgaj* 43r, *Jmk* 18r, *Jr* 3r, *Jstoriczna* 2r, *Jsz* antr.; taip pat [j]: *Jau* 2v, 27r, *Jaunos* 25v, *Jeigu* 43v, *Ji* 2r, *Jos* 48v. Tad akivaizdu, kad Godliauskis iš viso nerašė raidės <I>, tik <J>.

2.5.4. 1863. Nežinomo asmens perrašytas Motiejaus Valančiaus 1863 metų rugpjūčio 9 dienos raštas (Valančius 2000, 160–164). Vartojama vienos formos raidė be nuleistinės, tad tai <I>. Taigi [i]: *Isz* 161, *Isztar* 161 ir [j]: *Iam* 163(2x), 164, *Iemas* ‘imasi’ 162, *Io* 161(2x), 162(2x), 163, 164, *Ius* 161. Dvi raidės neskiriamos.

2.5.5. 1864. Taip pat nežinomo nurašytojo 1864 metų sausio 28 dienos Valančiaus laiškas (Valančius 2000, 175–177) teturi vieną raidę <I>, plg. [i]: *Isz* 176, 177, *Iszganitojaus* 177; taip pat [j]: *Iezusa* 177, *Ios* 177. Dvi raidės neskiriamos ir čia.

2.5.6. Septintajame dešimtmetyje Marcinskis aiškiai siūlė rašyti dvi skirtingas <I> ir <J> raides, bet daug kas teberašė vieną: Gedgaudas – <I>, Godliauskis – <J>, nežinomi Valančiaus laiškų perrašytojai – <I>.

2.6. XIX AMŽIAUS PABAIGA

2.6.1. ANTANAS BARANAUSKAS, 1880. Po keliolikos metų 1880-ųjų gramatikos juodraščiuose⁶⁴ Antanas Baranauskas skyrė raides <I> ir <J> visai moderniai, plg. <I> [i]: *Indoeuropėjiszkoje* 49, *Ir* 77, *Istāroma* 81, *Isz* 49, 52, *Isztyrus* 74, *Isztisė’ji* 43; taip pat <J> [j]: *Jeigū* 69, 71, *Jilgaīs* 56, *Jilgi* 57, *Jilgiė’ji* 54. Baranauskas pateikė visą rankraštinę abėcėlę 48 puslapyje, ten taip pat labai aiškiai atskyrė raides <J>, <j> ir <I>, <i> (plg. 6 pav.).

2.6.2. ANUPRAS VAITKEVIČIUS, 1880. Atrodytų, kad toks Baranausko rašymas galėtų liudyti apskritai įsigaliojus griežtesnį <I> ir <J> grafemų papildomosios distribucijos santykį. Tačiau Anupro Vaitkevičiaus darytas tos Baranausko gramatikos nuorašas 1880⁶⁵ leistų spėti kitaip. Nors iš Baranausko nurašytoje abė-

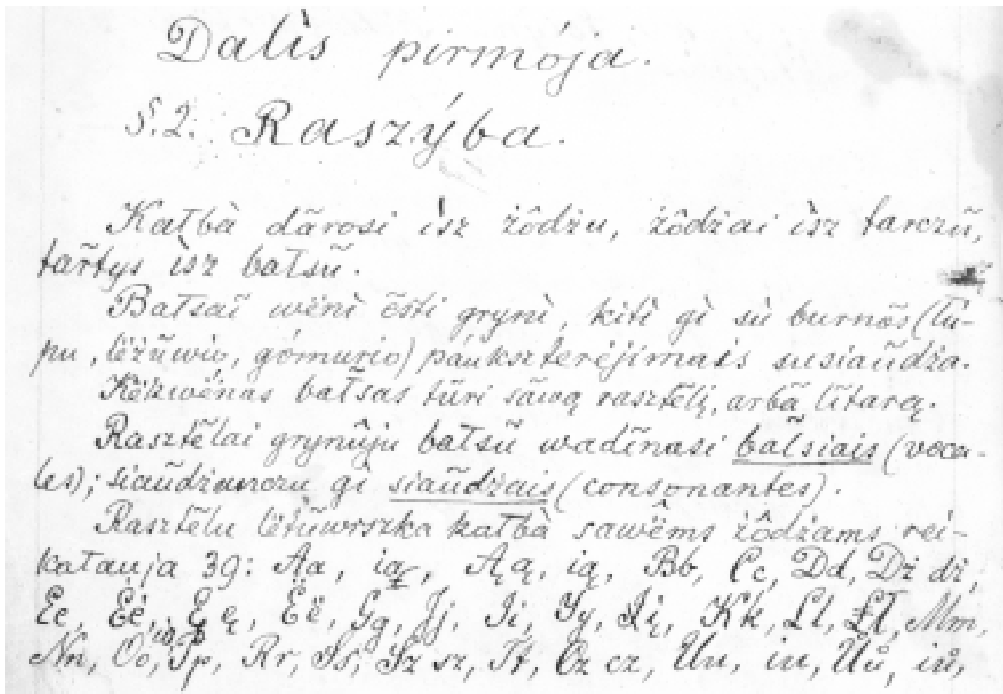
62 Mykolas Godliauskis, Laiškas Laurynui Ivinskiui, 1861 02 02 (rankraštis saugomas VUB RS, sign.: f. 1 – F 953).

63 [Mykolas Godliauskis,] *Konradas Wallenrodas Jsz Darbun Lietuwoos ir Prufu* Pofaka Chistoriczna Lenkifzkaj parasi žinomas musu Adomas Mickiewiczze (rankraštis saugomas VUB RS, sign.: f. 1 – D 860).

64 [Antanas Baranauskas,] „Mokslu Lėtuwizkos kalbos“ juodraščiai, [1880]

(rankraštis saugomas VUB RS, sign.: f. 1 – D 165).

65 [Antanas Baranauskas,] *Mokslas lėtuwizkos kalbos*. In perfectum memoriam carissimo Josepho Wikscedo [?] offert collega et amicus Onufrius Wojtkiewicz, An. Dni 1880 11 Die Aprilis mensis Kowno Seminarjum Ex libris OWojtkiewicz (rankraštis saugomas VUB RS, sign.: f. 1 – D 32).

6 pav. [Antanas Baranauskas,] „Mokslo Lėtuwizskos kalbos“ juodraščiai, [1880], 48: fragmentas su rankraštinė abėcėle, turinčia Jj, Ii; VUB RS, sign.: f. 1 – D 165

cėlėje pateikiamos raidės Jj, Ii (abėcėlės tvarka būtent tokia!), tačiau praktiškai Vaitkevičius visur vartoja tik vieną raidę <J>, plg. [j]: Jeigū 48a, Jitgumas 16, Jonas 15, Jungtuwė 45b. Taip pat [i]: Jnwarde 45b, Jr 10, Jsz 3, Jsztārymas 22.

Pasižiūrėjus į Povilo Januševičiaus dienoraštį, rašytą 1895–1898 metais Peterburge⁶⁶, taip pat matyti dar nesant modernios papildomosios distribucijos tvarkos. Nors skirti stengiamasi, plg. <I> [i]: Ispanijos 2, Isz 2, taip pat <J> [j]: Jonas 2, tačiau parašoma ir kitaip – <J> [i]: Jspanios 2, <I> [j]: Iezus 2, Iurgis 2.

Todėl galima manyti, kad net ir XIX amžiaus pabaigoje į rankraščius nebuvo galutinai atėjusi papildomoji <I> ir <J> distribucija. Galima būtų manyti, kad tik bendrinės kalbos susiformavimas galų gale tokią distribuciją padarė visuotinę ir rankraščiuose. Bet tam nustatyti reikėtų tolesnių tyrimų. Nors spaustuviniškai jau

⁶⁶ [Povilas Januševičius,] *Visokių atsitikimų sąrasza*. Nū metu 1895 iki m. [1898] (rankraštis saugomas Kauno arkivyskupijos kurijos archyve, sign.: 470). Nuoširdžiai dėkoju dr. Vilmai Žaltauskaitei ir

Jurgitai Venckienei už leidimą pasinaudoti Žaltauskaitės surastu ir BALt serijoje jų rengiamu publikuoti Januševičiaus rankraščiu.

nuo XVIII amžiaus vidurio gerai skyrė <I> ir <J>, bet į rankraščius, nors ir su atidžiausių kalba besirūpinančių veikėjų išimtimis, ji galutinai nebuvo atėjusi ir po pusantro šimto metų!

3. Akivaizdu, kad LDK būtent spaustuvininkai įtvirtino skirtingas dviejų didžiųjų raidžių <I> ir <J> funkcijas XVIII amžiaus viduryje, o rankraščių rašytojai dar ilgai žymėjo arba tik <I>, arba tik <J>. Ir kitų kalbų istorijose tiriama dvejopa – spaudinių ir rankraščių – rašyba (anglų kalbos rašyba amžininkų buvo vadinama *mokslininkų* ir *džentelmenų*, *pedantiškąja* ir *mandagiąja*; dabartiniai mokslininkai ją vadina *viešąja* ir *epistoline*; plg. Subačius 2001, 132–135)⁶⁷. Kaip ir anglų kalbos atveju, kur tam tikri rašybos skirtumai išgyvavo apie šimtmetį ar ilgiau⁶⁸, lietuvių ortografijos <I> ir <J> diferencijavimo rankraščiuose periodas (po to, kai jau buvo atskirta spaudiniuose) truko ilgiau nei šimtmetį. Tad <I> bei <J> istorija leidžia kalbėti ir apie buvusius lietuvių kalbos dvejopos ortografijos pėdsakus – spaudinių ir rankraščių.

4. IŠVADOS.

4.1.1. Apie trečiąjį–penktąjį XVIII amžiaus dešimtmetį akivaizdus LDK spaustuvininkų supratimas, kad didžiosios <I> ir <J> raidės skirtinos taip kaip analogiškos mažosios, plg. Jurgio Kasakauskio *Ražančių* (1727), Jono Jaknavičiaus *Evangelijas* (prieš 1727, 1731, 1738, 1743). Tačiau tada toks supratimas dar nepritaikytas nuosekliai, visuose tekstuose buvo nukrypimų nuo taisyklių (ar dėl kursyvinės <J> neturėjimo, kaip Kasakauskio *Ražančiuje*, ar dėl neišnykusio seno modelio poveikio, kaip Jaknavičiaus *Evangelijose*). Vis dėlto nauja (madinga) raidė <J> kai kuriais atvejais net buvo pastūmusi <I> vartojimą į periferiją – *Universite* (1737) <I> ir <J> neskirtos pagal funkciją, o antroje knygos dalyje visur imta rašyti tik <J>.

4.1.2. Apie patį XVIII amžiaus vidurį (1750 ir vėliau) bent jau Vilniaus Akademijos spaustuvė buvo *tiksliai* įdiegusi <I> ir <J> raidžių distribuciją pagal garsus [i] ir [j], plg. Jono Jaknavičiaus *Evangelijas* (1750, 1756, 1758), Vincenzo Caraffa'os *Pėdelį miros* (1750), Mykolo Olševskio *Bromą* (1753). Nuo tada šitas rašybos aspektas jos spaudiniuose atrodo labai šiandieniškai. Pijorų spaustuvės tikslumas kiek vėlavo, dar 1759 metais *Žyvote* madingos <J> vartojimas buvo pritaikytas ne tik [j], bet iš dalies ir [i] garsui ženklinti. Galų gale teigtina, kad LDK spaustuvininkai apie

67 Taip pat plg. dvejoją prancūzų kalbos XVII–XVIII amžiaus rašybą: Gerhard Ernst, „Zwischen Alphabetisierung und ‚français populaire écrit‘. Zur Graphie privater französischer Texte des 17. und 18. Jahrhunderts“, *Sociolinguistica. Internationales Jahrbuch für Europäische Soziolinguistik* 13, Tübingen: Max Niemeyer, 1999, 91–111.

68 N[oel] E. Osselton, „Informal Spelling Systems in Early Modern English: 1500–1800“, *English Historical Linguistics: Studies in Development*, ed. N. F. Blake, Charles Jones, Sheffield: The Centre for English Cultural Tradition and Language, University of Sheffield, 1984, 135.

XVIII amžiaus vidurį galutinai įdiegė papildomąją <I> ir <J> distribuciją garsams [i] ir [j] žymėti.

4.2.1. Rankraščiuose rašomų <I> ir <J> diferencijavimas buvo daug vėlesnis. Trečiąjį XIX amžiaus dešimtmetį dar sunku rasti pastangų skirti didžiąsias <I> ir <J> rankraščių raides. Nei Dionizas Poška, nei X.D.K.P.S. gramatikos autorius jų neskyrė.

4.2.2. Ketvirtąjį dešimtmetį jau atsirado autorių, ryškiai atskiriančių raides <I> ir <J> rankraščiuose. Visų pirma tai Jurgis Pliateris ir Jurgis Ambraziejus Pabrėža. Nors ne visai nuosekliai, tačiau aiškiai apsisprendę jie to sprendimo laikėsi. Tai ryškiausiai XIX amžiaus lietuvių kalbos koncepcijas formavusios asmenybės. Simonas Grosas vartojo dvi raides <J> ir <I>, tačiau abiem žymėjo tą patį garsą [j], tad neišlaikė spaudinių distribucijos. Dominikas Sutkevičius tevirtavo vieną grafamą: 1835 metais – <I>, o 1848 – <J>. Groso ir Sutkevičiaus nuostatos panašios tuo, kad abu turbūt manė, jog tiksliai atskirti ir atspausdinti raides <I> ir <J> yra pačių spaustuvininkų pareiga, tačiau ten, kur galėjo įtarti spaustuvininką klysiant, bandė jam savitai parodyti, kokį garsą didžioji raidė turi žymėti: Grosas rašė <i> mažąją, bet padidintą, Sutkevičius žymėjo <Ij> vietoj <J>. Mažiausia dėmesio į <I> ir <J> distribuciją kreipė Kiprijonas Nezabitauskis ir Antanas Savickis. Nezabitauskis tevirtavo <I>, o Savickis – <J> tiems patiems [i] ir [j] garsams žymėti.

4.2.3. Penktasis dešimtmetis nieko iš esmės nepakeitė, skiriančių rankraščiuose raides <I> ir <J> nepadaugėjo. Vien raidę <I> tiek garsui [i], tiek [j] žymėti rašė Kazimieras Prialgauskis, Motiejus Valančius, Antanas Tatarė, Pranas Savickis.

4.2.4. Šeštąjį XIX amžiaus dešimtmetį matyti tam tikras rankraštinių grafamų <I> ir <J> diferencijavimo pagausėjimas. Labai griežtai abi raides skyrė Juozapas Čiulda. Laurynas Ivinskis, Jonas Juška turbūt irgi apie tą dešimtmetį apsisprendė vietoj vienos raidės vartoti dvi. Simonas Daukantas ir *Purpuros* nurašytojas tevirtavo po vieną grafamą, bet palikinėjo neryžtingus pėdsakus (<i> mažąją, bet padidintą) spaustuvininkams, panašiai kaip Grosas ir Sutkevičius. Ambraziejus Kašarauskis rašė abi raides, bet neskyrė jų reikšmių, tad jo apsisprendimas lyg tarpinis tarp dviejų raidžių pasirinkimo ir neatpažinimo. Dvi raidės jam buvo kaip ornamentas. Kazimierui Skrodzkiui <I> ir <J> raidžių skyrimas, atrodo, dar nerūpėjęs.

4.2.5. Septintąjį dešimtmetį Motiejus Pranciškus Marcinkis aiškiai siūlė rašyti dvi skirtingas <I> ir <J> raides. Bet daug kas teberašė vieną: Boleslovas Gedgaudas ir nežinomi Valančiaus laiškų perrašytojai – <I>, Mykolas Godliauskis – <J>.

4.2.6. Antanas Baranauskas 1880 metų gramatikos rankraštyje gerai skyrė raides <I> ir <J>. Tačiau tais pačiais metais jo gramatikos nurašytojas Anupras Vait-

kevičius vis tiek tevartojo vien <J>. Jų tiksliai neskyrė ir Povilas Januševičius savo 1895–1898 metų dienoraštyje. Galima teigti, kad net ir XIX amžiaus pabaigoje papildomoji <I> ir <J> distribucija į rankraščius nebuvo galutinai atėjusi.

4.3. LDK būtent spaustuvininkai įtvirtino skirtingas dviejų didžiųjų raidžių <I> ir <J> funkcijas XVIII amžiaus viduryje, o rankraščių rašytojai dar ilgai, tam tikrais atvejais net iki XIX amžiaus pabaigos, žymėjo arba tik <I>, arba tik <J>. Tad <I> bei <J> istorija leidžia kalbėti ir apie buvusius lietuvių kalbos dvejopos ortografijos pėdsakus – spaudinių ir rankraščių.

4.4. Dalis lietuvių rašytojų rankraščiuose nevartojo dviejų grafemų <I> ir <J>, nors suvokė esant jų skirtumą spaudiniuose, – turbūt dėl to, kad jiems buvo savaime suprantama spaustuvininkus turint sutvarkyti tuos skirtumus.

Literatūra ir šaltiniai:

- [BARANAUSKAS, ANTANAS, 1880]: „Mokslo Lėtuwizskos kalbos“ juodraščiai (rankraštis saugomas VUB RS, sign.: f. 1 – D 165).
- [BARANAUSKAS, ANTANAS,] 1880: *Mokslas lėtuwizskos kalbos*. Jn perfectum memoriam carissimo Josepho Wikscdo [?] offert collega et amicus Onufrius Wojtkiewicz, An. Dni 1880 11 Die Aprilis mensis Kowno Seminarjum Ex libris OWojtkiewicz (rankraštis saugomas VUB RS, sign.: f. 1 – D 32).
- BŪGA, K[AZIMIERAS], 1923: „Išrašai iš žemaičio Jumskio žodyno“, TŽ 1, 352–366.
- [CARAFFA, VINCENZO,] 1750: *PEDELIS MIROS Saldziaufi medi Križiaus JESUSA Pona Sawimp turis inrifzta* [...], Wilniuy Drukarniey J. K. M. Akademijoy S. J. 1750 (VUB, sign.: L_R 928).
- ČAPAITĖ, RŪTA, 1996: „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos, Juozo Butavičiaus, Simono Daukanto braižai ir charakteriai“, *LAIS* 8, 114–142.
- [ČIULDA, JUOZAPAS,] 1854: *Pomysły o prawidłach grammatycznych języka żmudzkiego* (rankraštis saugomas LNB RS, sign.: f. 25 – 184).
- [ČIULDA, JUOZAPAS, 1855: *Krótkie pomysły o prawidłach grammatycznych języka Żmudzkiego*] (rankraštis saugomas Poznanės universiteto bibliotekoje, sign.: 3262).
- [DAUKANTAS, SIMONAS, 1850–1856: *Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas 1*] (rankraštis saugomas LLTIB RS, sign.: f. 1 – 12).
- [DAUKANTAS, SIMONAS, po 1838: *Mažasis lenkų–lietuvių kalbų žodynas*] (rankraštis saugomas LLTIB RS, sign.: f. 1 – 13).
- [DAUKŠA, EDVARDAS JOKŪBAS, 1852–1856: *Eilėraščių rinkinėlis*] (rankraštis saugomas LLTIB RS, sign.: f. 1 – 2155).
- [DAUKŠA, KAZIMIERAS KRISTUPAS,] *W imię JEGO Wiecznego. Krótka Grammatyka języka litewskiego po polsku wyłożona przez Kazimierza Krzysztofa Daukszę. Trumpa Kalbmokštea liežuvio lietwiško (līžuvó lītuwiško) lienkiškaj išguldita pear Kaz'ų (Kazimier'ų) – Kris'ų (Krištap'ų) Daukši, b. d.* (rankraštis saugomas VUB RS, sign.: f. 119 – 516).

- ERNST, GERHARD, 1999: „Zwischen Alphabetisierung und ‚français populaire écrit‘. Zur Graphie privater französischer Texte des 17. und 18. Jahrhunderts“, *Sociolinguistica. Internationales Jahrbuch für Europäische Soziolinguistik* 13, Tübingen: Max Niemeyer, 91–111.
- [GEDGAUDAS, BOLESLOVAS,] 1860: SWĘNTUIIU ZIWATAS yr IEZU[S]A Pono yr SWYN-CZIAUSYS MARIOS Panos Isz Kningu ś Iszraszitas Par Bolesława Gedgawda Metusy 1860 Kowa Mienesie 9 Déno (rankraštis saugomas Torunės universiteto bibliotekoje, sign.: R. 373. II).
- GIRDENIS, ALEKSAS; DANUTĖ GIRDENIENĖ, 1997: *1759 metų „Ziwato“ indeksas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- [GODLIAUSKIS, MYKOLAS,] *Konradas Wallenrodas Isz Darbun Lietuwos ir Prufu* Pofaka Chistoriczna Lenkifzkaj parasi žinomas musu Adomas Mickiewiczze (rankraštis saugomas VUB RS, sign.: f. 1 – D 860).
- GODLIAUSKIS, MYKOLAS, 1861 02 02: Laiškas Laurynui Ivinskiui (rankraštis saugomas VUB RS, sign.: f. 1 – F 953).
- [GROSAS, SIMONAS,] 1835: *Kalbrieda Ležuwe Žemaytyszka* (rankraštis saugomas LMAB RS, sign.: f. 29 – 822).
- [IVINSKIS, LAURYNAS,] „Gramatikos ir kt. nuotrupos“, b. d. (rankraštis saugomas LLTIB RS, sign.: f. 1 – 642).
- [IVINSKIS, LAURYNAS,] „Kalbos dalykai – žodynėlis ir kt.“, b. d. (rankraštis saugomas LLTIB RS, sign.: f. 1 – 641).
- [IVINSKIS, LAURYNAS,] „Medžiaga – juodraštis lietuvių k. gramatikai“, b. d., b. p. (rankraštis saugomas LLTIB RS, sign.: f. 1 – 644).
- [IVINSKIS, LAURYNAS,] 1847: ROBINSONAS *Kruzoje* [...], Isz lenkiszko liežuwio ant žiamajtiszskaj-lietuwiszko iszguldi L. L. Iwińskis, 1847 goda 27 Mapta (rankraštis saugomas LNB RS, sign.: PR 466).
- [IVINSKIS, LAURYNAS,] 1851?: *Taisyklės apie degtinės pardavinėjimą*] (rankraštis saugomas VUB RS, sign.: f. 1 – F 477).
- [IVINSKIS, LAURYNAS,] 1855: *Genawejtė. Pasaka wienu tarp gražiausių ir werksmingiausių, apėj jos wargus, rupesnius ir stebuklingus Diewa pariedimus, kajp giariems užmok giaru, o piktiems atiduoda piktū*. Isz lenkiszka liežuwia iszgulditā par Ł. Iwiński, Wilniuje Spaus-tuwieje Juozapa Zawadzka (rankraštis saugomas LLTIB RS, sign.: f. 1 – 4399).
- [IVINSKIS, LAURYNAS,] *Filologia*, b. d. (rankraštis saugomas LLTIB RS, sign.: f. 1 – 639).
- [JAKNAVIČIUS, JONAS, prieš 1731: *Ewangelię Polskie y Litewskie*] (VUB, sign.: L_R 2452; be antraštinio lapo).
- [JAKNAVIČIUS, JONAS, 1731: *Ewangelię Polskie y Litewskie*] (LMAB, sign.: LK-18/20; be antraštinio lapo).
- [JAKNAVIČIUS, JONAS,] 1738: EWANGELIE POLSKIE Y LITEWSKIE [...], w WILNIE w Drukarni Akadémickiej Soc: JESU R. Páń:, 1738 (VUB, sign.: L_R 1053).
- [JAKNAVIČIUS, JONAS,] 1743: EWANGELIE POLSKIE Y LITEWSKIE [...], w Wilnie w Drukarni J. K. M. Akadémickiej Soc: JESU Roku Pańfkiego, 1743 (VUB, sign.: L_R 3314).
- [JAKNAVIČIUS, JONAS,] 1750: EWANGELIE POLSKIE Y LITEWSKIE [...], w Wilnie w Drukarni J. K. M. Akadémickiej Soc. JESU Roku Páńfkiego, 1750 (VUB, sign.: L_R 1824).

- [JAKNAVIČIUS, JONAS,] 1756: *EWANGELIE POLSKIE Y LITEWSKIE* [...], w Wilnie w Drukarni J. K. M. Akademickiéy Soc: JESU Roku Pańfkiego 1756 (VUB, sign.: L_R 1059; defektinis).
- [JAKNAVIČIUS, JONAS,] 1758: *Ewangelié Polskie y Litewskie*] (VUB, sign.: L_R 1055; be ant-raštinio lapo).
- [JANUŠEVIČIUS, POVILAS,] 1895[–1898]: *Visokių atsitikimų sąrasza*. Nū metu 1895 iki m. [1898] (rankraštis saugomas Kauno arkivyskupijos kurijos archyve, sign.: 470).
- [JUŠKA, JONAS,] *Knīga dėl mokimos Lietuviško Liezuvio*, b. d. (rankraštis saugomas LLTIB RS, sign.: In.R – 2192).
- [KASAKAUSKIS, JURGIS,] 1727: *RAZANCZIUS Ape SZWĘCIAVSIA MARIA PANNA* [...] (LMAB, sign.: LK–18/26; defektinis).
- [KAŠARAUSKIS, AMBRAZIEJUS,] *Litvanica czyli Wiadomości o Litwie* zebrane przez S.p. Ks. Ambrożego Kossarzewskiego (rankraštis saugomas LNB RS, sign.: f. 24 – 15).
- KAŽUKAUSKAITĖ, ONA, 2002 06 07: „Jumskio žodyno mįslė“, pranešimas konferencijoje „Leksikografijos ir leksikologijos problemos“, Vilnius.
- [MARCINSKIS, MOTIEJUS PRANCIŠKUS,] 1833: *GRAMMATYKA POLSKA DLA LITWINÓW UCZĄCYCH SIĄ JĘZYKA POLSKIEGO* [...] PRZEZ M. F. MARCIŃSKIEGO. W SUWAŁKACH w DRUKARNI WOIEWÓDZKIEY (VUB, sign.: L_R 755).
- [MARCINSKIS, MOTIEJUS PRANCIŠKUS,] 1861: *GRAMMATYKA LITEWSKO-POLSKA. GRAMATIKA ARBA SPASABAS ISZSIMOKINIMO LENKISZKOS KAŁBOS PARASZITA PER MOTIEJU FRANCISZKA MARCIŃSKA*, WARSZAWA. DRUKARNIOJE KUNIGU MISSIONORIU PAS SZWENTA KRIŽIU.
- [NEZABITAUSKIS, KIPRIJONAS,] 1834: *Zuodei Zmuogaws – Słowa Wieszcze De Lamenego z Polskiego na Język Litewsko Zmuzdki* przełożone 1834. roku (rankraštis saugomas Lenkų bibliotekoje Paryžiuje; fotokopijos LMAB RS, sign.: f. 267 – 2380).
- [NEZABITAUSKIS, KIPRIJONAS,] 1837: *Eilawimas. Liėtuwįszkai Ziāmaitįszkas. par wiėnuo Liėtuwijninko Ziamaiti, diel Ukininku Ziāmâčziu yr Liėtuwuos Miatuosia glaudimuos Lanku Penktuosia, Sudiėtas yr padaritas Prancuzįjuoja*, 1837 (rankraštis saugomas Lenkų bibliotekoje Paryžiuje, sign.: f. 126).
- [OLŠEVSKIS, MYKOLAS,] 1753: *BROMA ATWERTA Ing WIECZNASTI* [...] Par Kuniga MIKOŁA OLSZEWSKI [...] Metuofe nuog Ufzgmima JEZUSA P. 1753, WILNIUY Drukarnie J. K. M. Kunigu Francifzkonu (VUB, sign.: L_R 1191).
- OSSELTON, N[OEL] E., 1984: „Informal Spelling Systems in Early Modern English: 1500–1800“, *English Historical Linguistics: Studies in Development*, ed. N. F. Blake, Charles Jones, Sheffield: The Centre for English Cultural Tradition and Language, University of Sheffield, 123–137.
- [PABRĖŽA, JURGIS AMBRAZIEJUS,] 1808–1822]: *KNINGA PYRMA Apej Sakramentus ógólnay yr Apej Nekórius Sakramentus ipatingay* (rankraštis saugomas VUB RS, sign.: f. 1 – D 57).
- [PABRĖŽA, JURGIS AMBRAZIEJUS,] 1822: *KNINGA. - Tóreți sawiey Kozonius ónt nekóriu Nedielys Dyjnu yr ónt łabay daug Szwęcziu*. [...] par kónyga Jórgi Ambroziejo Pabreža [...] Metusy 1822. – Kretingoy (rankraščio kserografinė kopija saugoma ALKA muziejuje Putname, JAV).

- [PABRĖŽA, JURGIS AMBRAZIEJUS,] 1834: *Sryje Balsenyyny. Biiluu Žemayt-Lotinyyniu* Par Kónyga Ambrozieejó Paabreža sóórinktuu. Metusy 1834.– Kreetingoo (rankraštis saugomas Botanikos instituto bibliotekoje Vilniuje).
- [PABRĖŽA, JURGIS AMBRAZIEJUS,] 1846: *REKÓLEKCYJYS DWASYSZKAS I tris dyinas PADALITAS. Dieley Pažitka Dwasyszka WIERNUIJU KRETINGYNIU*. Ysz Zaliecyjyma Jomilestas Kónyga Gwardyjona Par Kónyga Ambroziejó Pabreža Tercyorió Z. S. T. Franciszkaus koznadyjy yr Mokitoji Kreetingynys Mokslyničyzs bówósiji Parašzitas. Metusy 1846. Kreetingoy (rankraščio fotografijos saugomos ALKA archyve Putname, JAV).
- [PLIATERIS, JURGIS,] 1826–1831: „Trumpa žinia apei tą ifzdawima lietuwiųzkos Biblijos Londone“ (rankraštis saugomas LNB RS, sign.: f. 112 – 2).
- [POŠKA, DIONIZAS, 1825–1830]: *SŁOWNIK Ięzyka Litewskiego, Polskiego i Łacinskiego* 1–2 (rankraštis saugomas LLTIB RS, sign.: f. 1 – 888, 889).
- [PRIALGAUSKIS, KAZIMIERAS, 1846]: *Naujes Attorius arba Surynkimas Parsergieimu yr Małdu pri Spawiednes, Kamunyjes Szwętos, diel Lygonu yr Myrsztancziu* [...] par Kunega Kazimiera Pryałgawski Kamendoriu Mosiede Bažniczes (rankraštis saugomas LMAB RS, sign.: f. 9 – 3231).
- PURPURA ISZGANIMA MUKOS IEZUSA* [...] (rankraštis saugomas LLTIB RS, sign.: f. 11 – 356).
- [SAVICKIS, ANTANAS,] 1835: *Baykas arba Pasakas Liges Teysybe* [...] Par Kuniga Antona Sawicki 1835 (rankraštis saugomas VUB RS, sign.: f. 1 – F 143).
- [SAVICKIS, PRANAS,] 1847: *Poezije Litewskie F. Sawickiego*. (Artykuł nadesłany.) 1847 Metosi 20 Dienoj untra Menesia Kamajos paraszita (rankraštis saugomas LMAB RS, sign.: f. 27 – 50).
- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 1991: „Kazimiero Kristupo Daukšos žodynas“, *Blt* 27(1), 56–69.
- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 1996: „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos žemaičių kalba“, *LAIS* 8. *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 10–113.
- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 1999: „Simonas Daukantas – Motiejaus Valančiaus raštininkas“, *ALT* 1, 85–95.
- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 2001: „Spaustuvininkų įtaka rašybai ir jos standartams“, *ALT* 3, 129–152.
- [SUTKEVIČIUS, DOMINIKAS,] 1835: *Słownik Litewsko-Żmudzko Polski*, ułożony przez Xiędza Dominika Sutkiewicza Sw. Teol. Prezentata Litewskiey Prowincyi, Zakonu Dominikańskiego– Applicatur Bibliotheca Mgri Provincialis– Datum Rossienis 1835. febr 28 (rankraštis saugomas LNB RS, sign.: f. PR 1127).
- [SUTKEVIČIUS, DOMINIKAS,] 1848: *ZODINIKAS Letuwiszkay–Lotiniszkay–Lenkiszkas*. [...] Par Kuniga Dominika Sutkiewicze Dominikona tikra Letuwnika su didelė wargu Isztay-sitas. [...] Raszita metuose 1848 (rankraštis saugomas LLTIB, sign.: In.R – 3875).
- [TATARĖ, ANTANAS,] 1849: *SZWENTA IR PAGIRTA RODA DEL ISZMINTINGU GRAŽIU IR DIEWOBAJMINGU ŽMONIU* [...] Paraszyta metuase 1849 nog užgimimo Chrystuso Pono (rankraštis saugomas VUB RS, sign.: f. 1 – D 14).

- TATARĖ, ANTANAS, 1987: *Pamokslai išminties ir teisybės*, parengė Jonas Pilypaitis, Birutė Vanagienė, Vilnius: Vaga.
- TOLUTIENĖ, B[IRUTĖ], 1961: „Antanas Juška leksikografas“, *LiK* 5, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 87–377.
- 1759 metų „*Ziwatas*“. *Faksimilinis leidinys*, parengė Aleksas Girdenis, Petras Skirmantas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.
- Universitas Lingvarum Lituaniae*, parengė Kazimieras Eigminas, Vilnius: Mokslas, 1981.
- [VALANČIUS, MOTIEJUS, 1848]: *ŽEMAITIU WISKUPISTE*, Aprasze Kunegs Motiejus Wołonczauskis, Dalis 1. Su tobliczioms. Wilnoo Iszspausta pas N. N. (rankraštis saugomas LMAB RS, sign.: f. 18 – 88/1–2).
- [VALANČIUS, MOTIEJUS,] 1848: *ŽEMAJTIU WISKUPISTE APRASZE K.* Motiejus Wołonczewskis. Dalis I. Su Tobliczioms. Wilniuj. Spaustuwieje Juozapa Zawadzki.
- [VALANČIUS, MOTIEJUS,] 1853: *ŽIWATAS JEZAUS KRISTAUS. WIESZPATIES MUSU. ARBA ISTORIJE NAUJOJE ISTATIMA, ISZSPAUSTA* Wilniuj Spaustuwiej N. N. (rankraštis saugomas LMAB RS, sign.: f. 18 – 57).
- VALANČIUS, MOTIEJUS, 2000: *Ganytojiški laišakai*, parengė Vytautas Merkys, Birutė Vanagienė, Vilnius: Žara.
- VENCKUTĖ, REGINA; GIEDRIUS SUBAČIUS, 1999: rec.: a) *Aleksas Girdenis, Danutė Girdenienė, 1759 metų „Ziwato“ indeksas* (1997), b) *1759 metų „Ziwatas“*, parengė Aleksas Girdenis, Petras Skirmantas (1998), *ALt* 1, 192–198.
- [X.D.K.P.S., 1820–1830]: G[rammatyka]=L[itewska] *PRZEZ X.D.K.P.S. Prawidła Ięzyka Litewskiego Czyli GRAMMATYKA Litewska* (rankraštis saugomas Čartoriskų bibliotekoje Krokuvoje, sign.: BCzart Rkp 2281 II).
- X.D.K.P.S. lietuvių kalbos gramatika: XX amžiaus pradžia.* *BALt* 3, parengė Giedrius Subačius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002.

Giedrius Subačius

THE GRAPHEMES <I>, <J> IN LITHUANIAN TEXTS OF THE EIGHTEEN AND NINETEENTH CENTURIES

Summary

1.1. Around the third and fourth decades of the eighteenth century *printers* evidently believed that capital (upper case) letters <I> and <J> were to be differentiated like their lower case equivalents <i> and <j> (cf. Jurgis Kasakauskis' *Razanczius*, 1727; Jonas Jaknavičius' *Ewangelie*, before 1727, 1731, 1738, 1743). On the other hand such a rule was not applied consistently at that time, and all the texts still possessed deviations from the rules (whether because of absence of italic <J>, as in Kasakauskis' *Razanczius*, or because of the strong influence of an older model, as in Jaknavičius' *Ewangelie*). Nevertheless the new (fashionable) letter <J> sometimes managed to push the grapheme <I> aside. Thus there

is no functional distinction between <I> and <J> in the anonymous grammar called *Universitas* (1737). Moreover, in the second half of the text the typesetter switched to using only the letter <J>.

1.2. Approximately in the middle of the eighteenth century (in 1750 and later) the Vilnius' University (Academy) printing house finally established the precise orthography of the letters <I> and <J> that matched respectively the sounds [i] and [j] (in Lithuanian the sound [i] is a vowel and the sound [j] is a sonorant consonant that can occur only before a vowel and is always pronounced like English [y] in *yes*); cf. Jonas Jaknavičius' *Ewangelie* (1750, 1756, 1758), Vincenzo Caraffa's *Pedelis Miros* (1750), Mykolas Olševskis' *Broma* (1753). From then on this orthographical aspect looks very up to date in the University's printed texts, each letter representing one sound. The other publishing house in Vilnius, owned by the Piarists' monastery, was a little bit late in catching up with Vilnius' University printers. The Piarists' printing house used the letter <J> not only to signify the sound [j], but sometimes also [i] (anonymous *Ziwatas* of 1759). All in all I can claim that in ca. the middle of the eighteenth century printers of the Grand Duchy of Lithuania established complementary distribution for the upper case letters <I> (sound [i]) and <J> (sound [j]).

2.1. Differentiation of upper case <I> and <J> in *manuscripts* was much later. It is still difficult to trace efforts to distinguish the graphemes <I> and <J> in manuscripts one hundred years later in the third decade of the nineteenth century. Neither the compiler of the dictionary Dionizas Poška nor the author of the X.D.K.P.S. grammar kept these two graphemes separate.

2.2. In the fourth decade of the nineteenth century it is possible to find authors that distinguished <I> and <J> in manuscripts. First of all Jurgis Pliateris and Jurgis Ambraziejus Pabrėža are to be mentioned. They deliberately held to their decision though were not always very consistent. Simonas Grosas used the letters <I> and <J> but both of them denoted only the sound [j]. Thus, he did not maintain the printers' distinction. Dominikas Sutkevičius also used only one grapheme: in 1835 <I>, and in 1848 <J>. Similar in Grosas' and Sutkevičius' attitudes is their opinion that to distinguish the letters <I> and <J> is the printer's duty. And only in the cases that could be confusing to a printer did Grosas and Sutkevičius leave certain symbols indicating a way for recognizing which sound the upper case letter was supposed to denote: Grosas wrote lower case <i> but enlarged it, and Sutkevičius wrote <Ij> instead of <J>.

2.3. The fifth decade did not change anything too much. The number of those who differentiated upper case letters <I> and <J> did not grow then. Kazimieras Prialgauskis, Motiejus Valančius, Antanas Tatarė, Pranas Savickis wrote only one letter <I> for both sounds [i] and [j]. Bishop Valančius did not switch to two different letters even up to the end of his career in 1875.

2.4. In the sixth decade differentiation of <I> and <J> is much more widely spread. Juozas Čiulda in his grammar distinguished both letters very clearly. Most probably in the same decade Laurynas Ivinskis and Jonas Juška made their decision to switch to two letters

instead of one. Simonas Daukantas and the copyist of *Purpura* wrote only one grapheme, but used to leave slight traces for printers of what sounds the letters could stand for (enlarged lower case <i>), as Grosas and Sutkevičius did. Ambraziejus Kašarauskis wrote both letters, but did not understand their difference; both letters were only like an ornament to him. Kazimieras Skrodztkis did not demonstrate any concern for using the two letters <I> and <J> instead of his one <I>.

2.5. In the seventh decade Motiejus Pranciškus Marcinskis clearly proposed the usage of two differentiated upper case letters <I> and <J> in his grammar. But still many men of letters preferred only one grapheme: Boleslovas Gedgaudas and the unknown copyists of Valančius letters wrote <I>, and Mykolas Godliauskis—<J>.

2.6. In his grammar of 1880 bishop Antanas Baranauskas clearly differentiated upper case letters <I> and <J>. The copyist of this grammar Anupras Vaitkevičius, nevertheless, used only the one letter <J>. The two letters were not clearly separated even by Povilas Januševičius in his diary of 1895-1898. I make the claim that even at the very end of the nineteenth century complementary distribution of <I> and <J> was not clear cut in all Lithuanian manuscripts.

3. In the Grand Duchy of Lithuania it was namely printers, who stabilized the distribution of the upper case letters <I> and <J> in the middle of the eighteenth century. Still for a very long time different authors used only one letter, either <I> or <J> in their manuscripts. Thus, the history of the letters <I> and <J> enables us to speak about *traces of double orthography*, one for the Lithuanian language orthography of printed texts and the other for that of manuscripts.

4. Some of the Lithuanian authors understood the differences between the graphemes <I> and <J>, even if they did not write both of them in the same manuscript. This might be explained by the authors' expectation of getting this difference put into practice by printers later.

GIEDRIUS SUBAČIUS

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5

LT-2055 Vilnius, Lietuva

Gauta 2003 m. balandžio 24 d.

University of Illinois at Chicago

Department of Slavic and Baltic Languages and Literatures

UH 1620, MC/306

601 S. Morgan St.

Chicago IL 60607, U.S.A.

el. p.: subacius@uic.edu